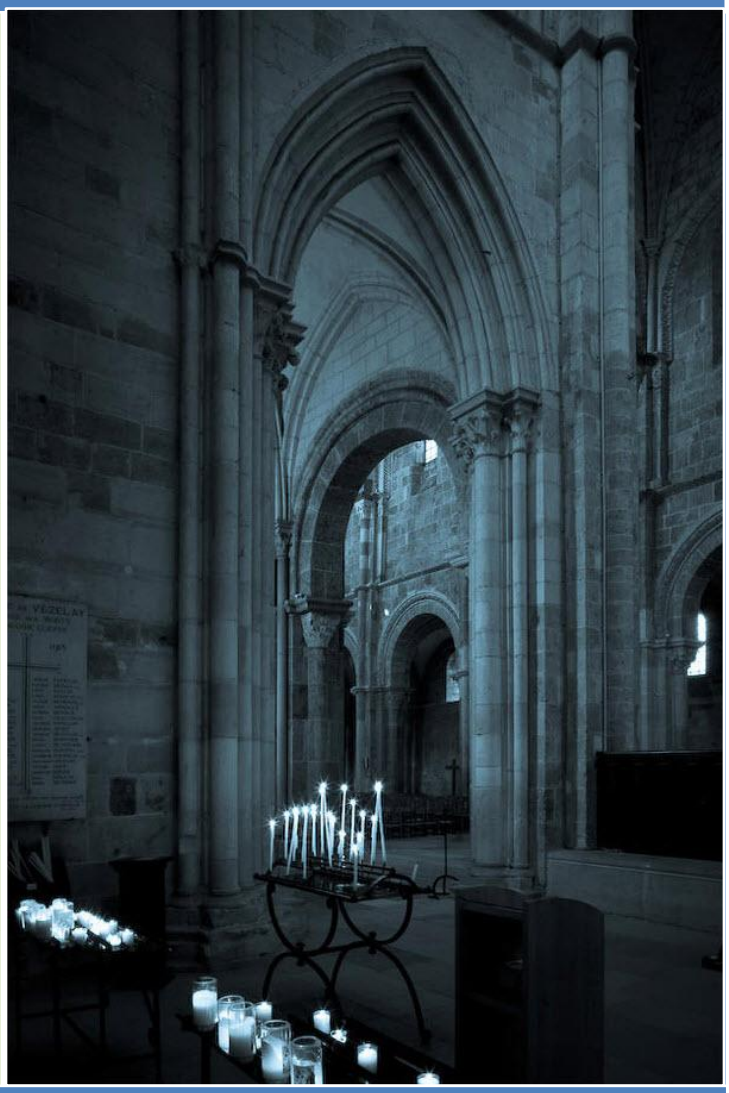
Imiteren of participeren

Ruim baan voor jongvolwassenen in de plaatselijke gemeente

Tonnis Wierenga

"I guess I might be a C-minus Christian, but I am one."
Johnny Cash

De foto op de voorkant is van de fotograaf Dennis Aubrey en toont het interieur van *Basilique de Sainte Madeleine* in Vezelay, Frankrijk.

Auteur

Tonnis Wierenga
Christelijke Hogeschool Ede (CHE)
www.che.nl

In opdracht van

Christelijke Gereformeerde Jeugdwerk Organisatie (CGJO)
Nederlands Gereformeerd Jeugdwerk (NGJ)
Robijnstraat 10
7314 JC Apeldoorn
055 – 3556257
www.cgjo.nl
www.ngkjeugdwerk.nl

Begeleiding vanuit CGJO/NGJ

André van der Galiën (CJGO)
André Maliepaard (NGJ)

Begeleiding vanuit de CHE:

Jan van der Plas

©CGJO/NGJ, Apeldoorn, juni 2009. Overname uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron wordt vermeld.

INHOUDSOPGAVE

Woord vooraf **1**

1 Inleiding **2**

2 Kerk in Nederland **4**

2.1 "Om de leer der kerk" 4
2.2 Ontwikkeling van het jeugdwerk vanaf de jaren zestig 4
2.3 Cijfers & ontwikkelingen 6
2.4 Secularisatie & ontkerkelijking 7
2.5 Jongeren en religie 9
2.6 Nieuwe initiatieven 10
2.7 Conclusies 15

3 Typering van een generatie **17**

3.1 The clash of generations 17
3.2 Habitat 18
3.3 Netwerken 19
3.4 Identiteit 20
3.5 Participatie 21

4 Tussenstand **24**

4.1 Waarom jongerenparticipatie? 24
4.2 Visie op de kerk 24
4.3 Jongerenparticipatie: bedreiging of uitdaging 25
4.4 Vraag & aanbod 27

5 Vertrekpunt **29**

5.1 The Big Picture 29
5.2 Methodiek 29
5.3 Pakket van eisen 30

6 Ontwerp van het concept **35**

6.1 Een metafoor als eye-opener 35
6.2 Toepassing op de kerkelijke gemeente 35
6.3 Structuur 36
6.4 Doel en proces 39
6.5 Leiding 40

7 Stappenplan voor invoering **43**

7.1 Precondities 43
7.2 Het aanstellen van de sponsor 43
7.3 Het inrichten van het basiskamp 44
7.4 Het organiseren van een hike 45

8 Voorbeelden hikes **47**

8.1 "Easter Revisited" 47
8.2 "Get Together!" 48

9 Het meten van het effect **50**

9.1 Kwantitatieve meting van de effecten.....50
9.2 Kwalitatieve meting van de effecten.....51

Bijlage A Ontwikkeling ledenaantallen.....52

Bijlage B Stappenplan Hike-concept.....54

Bijlage C Een netwerk in kaart brengen.....55

Bibliografie.....56

Woord vooraf

Midden in Frankrijk, in Bourgondië, ligt een klein plaatsje met een rijke religieuze historie: Vezelay. Bernard van Clairvaux riep er in 1146 op tot de tweede kruistocht. De derde kruistocht vertrok er in 1190 en daarna zouden er nog twee volgen. Franciscus van Assisi stichtte er in 1217 het eerste Franciscaner klooster op Franse bodem. Theodore de Beza, één van de naaste medewerkers van Calvijn, werd er geboren in 1519. Het dorp is gebouwd tegen een heuvel en op de top van deze heuvel ligt de *Basilique de Sainte Madeleine*. Een aantal jaren geleden bezochten wij tijdens onze vakantie deze plaats. Na in de basiliek het middaggebed te hebben meegemaakt, zochten wij via de *Rue Théodore de Beze* de weg terug naar de parkeerplaats. Onderweg passeerden wij een bord waarop een overzichtstentoonstelling over de Reformatie in Frankrijk werd aangekondigd. Nieuwsgierig geworden volgden wij de aanwijzingen op het bord en daalden een trap af om te belanden in een vochtige, schimmelige kelder. Aan waslijnen hingen wat posters en op de muren waren A4-tjes geplakt met informatie over 400 jaar Reformatie. Het contrast met de basiliek op de heuvel was schrijnend en de teloorgang van de Reformatie had niet treffender in beeld worden gebracht.

Sinds dat moment besef ik dat het voortbestaan van een kerk niet iets vanzelfsprekends is. Ook hier geldt dat resultaten uit het verleden geen garantie bieden voor de toekomst. In Nederland hebben wij nog heel lang volle, actieve kerken gehad. Pas vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw is er sprake van stagnatie, en zelfs teruggang. De verwachting is dat het percentage buitenkerkelijken uiteindelijk zal oplopen tot zeventig procent van de bevolking. In het proces van ontkerkelijking hebben jongvolwassenen voorop gelopen. Kerken zijn niet in staat gebleken of zijn steeds minder in staat om jongeren vast te houden. Veel jongeren vallen na hun 18e in een gat als de reguliere catechisatie en het tienerwerk ophouden. Ik ben er rotsvast van overtuigd dat gemeenten die willen overleven, in moeten zetten op de groep jongvolwassenen, zowel binnen als buiten de gemeente. In dit document heb ik geprobeerd om daarvoor een richting aan te geven.

Mijn dank gaat uit naar André Maliepaard van de NGJ en André van Galiën van de CGJO die mij de kans hebben geboden om mijn ideeën verder uit te werken. Ook Jan van der Plas van de CHE wil ik bedanken voor zijn feedback.

Johnny Cash zei ooit: *"I guess I might be a C-minus Christian, but I am one."* De uitspraak heeft iets van berusting en is in het licht van de levensgeschiedenis van Cash alleszins begrijpelijk. Ik hoop echter dat de christenen en de christelijke gemeente in Nederland niet berusten in een 6-, maar werken aan een 8+.

Zwolle, juni 2009

1 Inleiding

"Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst". Deze bekende uitdrukking wordt meestal toegepast op de jeugd zelf: als je jong bent liggen alle opties nog open, je toekomst is nog niet bepaald en er zijn legio kansen en mogelijkheden om er iets moois van te maken. Vrij vertaald betekent het dan: als je jong bent, heb je de toekomst in eigen hand. Het is ook mogelijk om een andere betekenis te geven aan deze uitdrukking. In de film *Children of Men* wordt het beeld geschetst van een samenleving waar als gevolg van een mysterieus virus geen kinderen meer worden geboren, de jongste bewoner van de aarde is zojuist op achttienjarige leeftijd omgekomen. De film toont een failliet universum, een grauwe werkelijkheid zonder illusies, zonder hoop. Totdat blijkt dat er ergens op de wereld een vrouw zwanger is. In een leven dat ten onder gaat aan uitzichtloosheid brengt een kind weer hoop[1]. Om te overleven heeft een samenleving jongeren nodig. Zonder jongeren is de samenleving ten dode opgeschreven. Maar dit principe geldt niet alleen voor een samenleving als geheel. Ook geloofsgemeenschappen hebben jongeren nodig om te overleven. In een Australisch onderzoek naar de vitaliteit van geloofsgemeenschappen wordt het vasthouden van jongvolwassenen als één van de indicatoren voor succes gezien[2].

In Nederland is het percentage buitenkerkelijken het hoogst in de leeftijdscategorie 16 – 30 jaar. 70% van de jongvolwassenen rekent zich niet meer tot een kerkgenootschap. De twee grote kerkgenootschappen in Nederland, de Rooms-katholieke Kerk en de Protestantse Kerk Nederland zijn het hardst getroffen, maar de cijfers laten zien dat ook de meer orthodoxe kerkgenootschappen te maken krijgen met stagnatie en dat jongeren hierin het initiatief nemen.

Dit document is geschreven vanuit de jongerenorganisaties van de Christelijke Gereformeerde Kerk (CGK) en de Nederlands Gereformeerde Kerk (NGK), respectievelijk de Christelijke Gereformeerde Jeugdwerk Organisatie (CGJO) en het Nederlands Gereformeerd Jeugdwerk (NGJ). Bij beide organisatie leeft het besef dat deelname van jongeren aan het gemeenteleven niet meer vanzelfsprekend is. Jongeren binden zich niet meer automatisch aan de gemeente waarin ze zijn opgegroeid. Het is daarom van vitaal belang dat gemeenten aandacht besteden aan de positie van jongvolwassenen in hun midden.

In hoofdstuk 2 gaan we in op de positie van de kerk in Nederland. We kijken naar de ontwikkelingen in het jongerenwerk vanaf de jaren zestig en naar de manier waarop jongeren omgaan met religie. Zaken als secularisatie en ontkerkelijking passeren de revue. Dat het mogelijk is om jongeren te betrekken bij religieuze activiteiten blijkt uit een aantal nieuwe initiatieven. In een aparte paragraaf worden een aantal van deze initiatieven besproken. De doelgroep van ons onderwerp is de leeftijdscategorie 17-24 jaar. Hoofdstuk 3 geeft een typering van deze doelgroep. Het schetst de verschillen met de voorgaande generatie. Ook wordt ingegaan op de manier waarop de doelgroep is georganiseerd en wat dit betekent voor de kerken. In hoofdstuk 4 gaan we verder in op de vraag waarom jongerenparticipatie nodig is. Ruim baan maken voor jongeren kan een bedreiging zijn voor de rust in de gemeenschap, tegelijk kan het ook een uitdaging betekenen. Nieuwe deuren kunnen worden geopend. Het hoofdstuk beschrijft ook de visie

[1] Zie voor een recensie van deze film de website van CV Film (www.cvfilm.nl).

[2] Het gaat hier om het *National Church Life Survey* (NCLS) gestart in 1991 onder leiding van Peter Kaldor. In het model worden zes indicator onderscheiden. Eén van deze factor is *young adult retention*. Dit wordt omschreven als *the percentage of adult attenders with secondary or post-school-aged children still living at home who report that their children also attend their congregation* (Kaldor, Bellamy and Powell 1997, 26).

op de kerk. In hoofdstuk 5 zetten we de eerste stappen op weg naar een model voor jongerenparticipatie. Eerst wordt een grove schets gegeven van hoe het er uit zou moeten komen te zien. Vervolgens worden de uitgangspunten van het model beschreven. Ook wordt in dit hoofdstuk verantwoording afgelegd over de gevolgde methodiek. In hoofdstuk 6 vinden we het eigenlijke ontwerp. Aan de hand van de metafoor van de hike wordt het model uitgelegd en wordt beschreven hoe het kan worden toegepast op de gemeente. Er wordt aandacht geschonken aan de structuur, het proces en de leiding die nodig is om het concept in praktijk te brengen. Met behulp van een stappenplan wordt in hoofdstuk 7 uitgewerkt hoe het model in een gemeente kan worden ingezet. Om een beeld te geven van wat het concept voor de praktijk betekent, zijn in hoofdstuk 8 twee voorbeelden uitgewerkt. Hoofdstuk 9 gaat kort in op het meten van de effecten. Hierbij wordt onderscheid maken tussen een kwantitatieve en een kwalitatieve meting.

Tenslotte, voor het ontwerpen van een model voor jongerenparticipatie is gebruikt gemaakt van een groot aantal publicaties. Drie daarvan zijn recent verschenen en verdienen een aparte vermelding en aanbeveling. Allereerst is dat het boek *Een kerk met karakter* van Gerben Heitink. Dit boek beschrijft de situatie in de Nederlandse kerken en geeft aan dat er een heroriëntatie nodig is omdat het anders met de kerk als instituut binnen een aantal generaties voorbij is. Het analyseert de factoren die hebben geleidt tot de huidige stagnatie en aanknopingspunten om in de toekomst kerk te zijn en relevant te blijven voor mens en samenleving. Het tweede boek is van de hand van Jan Hendriks en is getiteld *Verlangen en vertrouwen* en gaat verder waar Heitink stopt. Het is een praktische handleiding voor gemeenteopbouw en beschrijft hoe dromen waargemaakt kunnen worden. Het derde boek komt uit Engeland en is geschreven door Robert Warren. Het beschrijft de zeven kenmerken van een gezonde kerk[1]. En hoewel de inhoud van het boek van Warren minder evident naar voren komt in dit document dan de andere twee is het goed om hier te benadrukken dat het in de achtergrond wel degelijk een rol gespeeld heeft.

[1] Achtereenvolgens zijn dit: 1) Energized by Faith, 2) Outward-looking focus, 3) Seeks to find out what God wants, 4) Faces the cost of change and growth, 5) Operates as a community, 6) Makes room for all, 7) Does a few things and does them well (R. Warren 2004)

2 Kerk in Nederland

2.1 "Om de leer der kerk"

Het is augustus 1968. Plaats van handeling is een middelgrote gereformeerde kerk in het noorden van het land. Zojuist heeft jongelingsvereniging (JV) "Onderzoekt de Schrift" (ODS) een nieuw bestuur verkozen. De beoogde kandidaat voor de positie van eerste voorzitter leeft echter al enige tijd op voet van oorlog met de predikant en een deel van de kerkenraad. De inzet van het conflict is de visie op de reikwijdte van het verbond en in het verlengde daarvan de vraag of "gemengde verkeringen" wel of niet zijn toegestaan. De kerkenraad, bang dat de JV in het conflict betrokken raakt, besluit hard in te grijpen en schrijft in een brief het volgende:

> *(…) Hier komt nog bij dat de kerkenraad via de huisbezoeken reeds meerdere keren de klacht ter ore kwam, dat Uw optreden in de JV schadelijk geacht wordt voor de goede arbeid van deze vereniging.*
>
> *Dit alles heeft de kerkenraad doen besluiten U de toegang tot de JV te ontzeggen. D.w.z., de kerkenraad ontzegt U de toegang tot het gebouw voor dit doel: het bezoeken van de vergadering van de JV.*

Het conflict escaleert en op 24 november 1968 worden de leden van de JV vanaf de kansel uitgenodigd voor een "zeer belangrijke vergadering" met een afvaardiging van de kerkenraad. De predikant geeft in de opening aan dat de JV dit kan beschouwen als een "kerkenraadsvergadering waar de leden van de vereniging geroepen zijn". De kerkenraad eist nu van de JV om de gekozene terug te wijzen als voorzitter. Daarbij mogen er nog wel vragen worden gesteld, maar er is geen gelegenheid voor een inhoudelijke discussie. Het gesprek gaat over wie waar verantwoordelijk voor is en wat de reikwijdte van het gezag van de kerkenraad is. Uiteindelijk kiest de JV, onder zware druk van de kerkenraad, eieren voor haar geld en royeert haar democratisch gekozen voorzitter in december als lid[1].

2.2 Ontwikkeling van het jeugdwerk vanaf de jaren zestig

Een casus als deze kan anno 2009 gemakkelijk op de lachspieren werken en een gevoel van vervreemding oproepen. We kunnen ons deze situatie in de huidige gereformeerde kerken dan ook bijna niet meer voorstellen. Kerken in Nederland hebben in veertig jaar tijd een enorme verandering doorgemaakt. Kerk-zijn in het naoorlogse Nederland betekende kerk zijn in een verzuilde samenleving[2]. Bij de meeste ruime toepassing van dit begrip worden vijf zuilen onderscheiden: een rooms-katholieke, twee protestantse, een socialistische en een liberale[3]. De verzuiling had invloed op alle facetten van het dage-

[1] De verslaglegging rondom dit conflict is vastgelegd in een vlugschrift dat in het voorjaar van 1970 in eigen beheer is uitgegeven. Dit vlugschrift bevat de correspondentie tussen gemeentelid en predikant/kerkenraad en ook een verslag van de kerkenraad met de JV. (Sikkema 1970, 1-72)

[2] Verzuiling is het proces waarbij mensen op allerlei terreinen van de samenleving zich organiseren op basis van dezelfde levensbeschouwing. Tegenover verzuiling staat het begrip ontzuiling: het proces waardoor levensbeschouwelijk-verzuilde organisaties minder omvangrijk of minder belangrijk worden of zelfs helemaal verdwijnen (Dekker en Stoffels 2005, 236-239).Abraham Kuyper (1837-1920) wordt algemeen gezien als de grondlegger van de verzuiling. Hij richtte een eigen politieke partij op, een eigen dagblad en een eigen universiteit om het gereformeerde volksdeel te mobiliseren en te emanciperen. Zijn voorbeeld werd gevolgd door de rooms-katholieken en de socialisten (Heitink 2007, 51).

[3] Het aantal zuilen hangt af van de toepassing van de definitie. Een ruw indeling is een indeling in twee zuilen, namelijk een confessionele en niet-confessionele. De confessionelen kunnen verder worden verdeeld in een rooms-katholiek zuil en een protestantse zuil. In de protestantse zuil zijn twee stromingen te

lijkse leven, vooral in de confessionele zuilen. Men beschikte over een eigen kerk, een eigen school en een eigen politieke partij. De inkopen werden gedaan bij de plaatselijke middenstanders die lid waren van dezelfde kerk. Trouwen gebeurde in eigen kring. Zo niet, dan lag een wisseling van zuil of kerkelijke gezindte voor de hand. De zuilen werkten alleen op het niveau van leidinggevenden samen, voor zover dat nodig was voor het functioneren van de maatschappij. Leidinggevende personen waren dan ook van cruciaal belang voor het in stand houden van de zuilenstructuur (Meijering 2007, 123-124)[1]. De samenleving kende tot aan de jaren zeventig een hiërarchische en autoritaire opvoedings- en leiderschapstijl. Dat verklaart ook waarom een casus zoals beschreven in de vorige paragraaf voor weinig opschudding zal hebben gezorgd. Het ingrijpen van de kerkelijke leiding was mogelijkheid op alle onderdelen van het kerkelijke erf. De verzuilde samenleving is aan het begin van de 21e eeuw op haar retour[2]. Weliswaar zijn de sporen nog steeds zichtbaar, maar anno 2009 is het mogelijk om zondags naar een gereformeerde kerk te gaan, de Volkskrant[3] te lezen en te stemmen op de Partij van de Arbeid. Geen ouderling die er naar kraait.

Om de boel binnen de zuil bij elkaar gehouden werden christelijke organisaties belangrijk. De eigen organisaties waakten over het geloof en de bijbehorende levensstijl en hiermee werd een muur opgetrokken om andere invloeden te weren, vooral de uitingen van de moderne cultuur. Ook het jongerenwerk werd landelijk georganiseerd. De oorsprong van het jongerenwerk in protestants Nederland ligt in de kringen van Het Réveil. Vanuit deze internationale beweging werd in 1853 het Nederlands Jongelingen Verbond (NVJ) opgericht. Doel was om vooral de lagere standen te bereiken met het evangelie.

In 1888 werd de *Nederlandse Bond van Jongelingsverenigingen op Gereformeerde Grondslag opgericht*[4] in 1918 gevolgd door de *Bond van Meisjesverenigingen op Gere-*

---

onderscheiden: de anti-revolutionaire en de christelijk-historische. In de eerste domineerden de gereformeerden en in de tweede de hervormden. Bij de niet-confessionelen onderscheiden we de socialisten en de liberalen. Zij zijn door maatschappelijke factoren van elkaar gescheiden. Bij de confessionele zuilen echter werden de maatschappelijke tegenstellingen door godsdienstige factoren overwonnen (Meijering 2007, 123).

[1] Uit een oppervlakkige beschouwing van de zuilen kan gemakkelijk het beeld ontstaan van vijf homogene pijlers waarop de samenleving rust. Vooral voor de protestantse zuil gaat dit niet op. In deze zuil vinden we een heel pallet aan kerken en denominaties die het op hoofdlijnen wel met elkaar eens is, maar in de praktijk zo verschillend zijn dat er op kerkelijk terrein maar mondjesmaat, of zelfs helemaal niet, wordt samengewerkt.

[2] Zie bijvoorbeeld het onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) waarin wordt gesteld dat de steun voor de verzuiling sinds 1966 is afgenomen, vooral op de terreinen van onderwijs en politiek. En hoewel de invloed van de kerken op de *civil society* niet meer is wat het geweest is, vormen de kerken nog altijd belangrijke sociale gemeenschappen en is de plaatselijke gemeente of parochie één van de belangrijkste plaatsen waar mensen elkaar regelmatig ontmoeten en gerekruteerd worden voor participatie. Uit onderzoek is gebleken dat de bereidheid om vrijwilligerswerk te doen en informele hulp te verlenen, maar ook om zich aan te sluiten bij (vooral ideële) organisaties, pro-sociale waarden te onderschrijven in bijvoorbeeld de opvoeding en gul te doneren voor goede doelen alle in sterke mate samenhangen met aspecten van de kerkelijke achtergrond. Bij menige vorm van maatschappelijke en politieke participatie vormt de kerkelijke achtergrond,samen met het opleidingsniveau, de beste voorspeller van de participatie (Becker en Hart 2006, 104).

[3] Van origine een Rooms-katholiek dagblad.

[4] De bond werd opgericht door de theologiestudent Jan Engelbert Vonkenberg (1869 – 1934). Hij vond de NVJ niet orthodox genoeg en vond dat gereformeerde jongens doorkneed moesten raken in de calvinistische beginselen van Abraham Kuyper. De Bond was daarom ook geen evangelisatiebeweging maar meer een interne kaderopleiding. De Bond was een doorslaand succes. In 1926 waren er meer dan 900 afdelingen en 21.000 leden (Amelink 2001, 86)

formeerde Grondslag[1]. In de plaatselijke kerken manifesteerde de jongelingsvereniging (JV) zich als zelfstandige entiteit. De JV was bestemd voor jongens vanaf een jaar of 16, ze mochten lid blijven totdat ze 'tot een andere staat des levens overgingen'. De bedoeling was om alle gereformeerde jongens dezelfde vorming bij te brengen. Formeel viel de JV niet onder het gezag van de kerkenraad. De leden kozen zelf uit hun midden een bestuur en bepaalden hun eigen agenda. Een avond bestond uit twee delen, gescheiden door een pauze. Voor de pauze werd een Bijbels thema besproken of een deel uit de belijdenisgeschriften. Na de pauze een politiek, maatschappelijk of cultureel thema. Studiemateriaal werd betrokken van de Bond. Verder beschikten de meeste JV's over een eigen bibliotheek. Het niveau op de avonden lag hoog. Men besefte dat men van goede huize moest komen om tegen de gangbare denkbeelden van de moderne wetenschap en cultuur vast te houden aan Bijbelse waarheden. Aan het niveau werden daarom geen concessies gedaan. Dat een deel van de gereformeerde jeugd daardoor buiten de boot viel, werd op de koop toegenomen. Aandacht voor het innerlijke geloofsleven van de leden was nadrukkelijk niet het doel van de JV[2](Amelink 2001, 85-94).

De JV- en MV-structuur zoals die hier is beschreven, heeft in de gereformeerde kerken gefunctioneerd tot aan de jaren zestig. Daarna zijn deze structuren losgelaten. Als jongeren zich al groepeerden in kerkelijk verband, gebeurde dat in gemengde vorm. De focus is daarbij meer verlegd naar Bijbelstudie, en niet zozeer meer gericht op politieke en maatschappelijke meningsvorming.

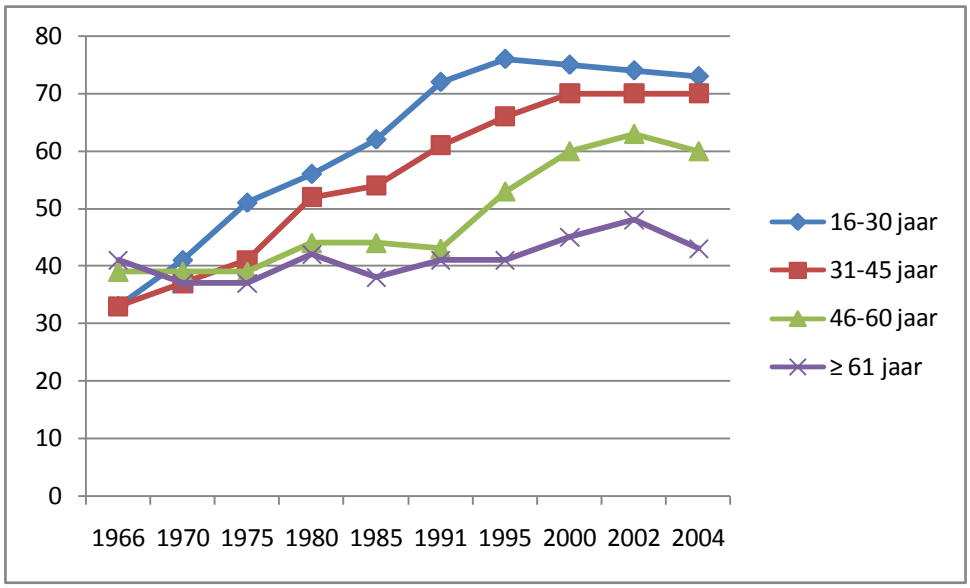
2.3 Cijfers & ontwikkelingen

In Bijlage A is een tabel opgenomen met daarin de ontwikkeling van de ledenaantallen van de Nederlandse kerken. Deze tabel laat duidelijk de terugloop in de Nederlandse kerken zien. Het aantal mensen dat aangesloten is bij een christelijke groepering liep tussen 1970 en 2005 terug 75% naar 45%. Een aantal kerkgenootschappen is echter in deze periode gegroeid. Dit is het geval bij de Evangelische Broedergemeenten, een aantal Pinkstergemeenten en Evangelische gemeenten. We moeten echter constateren dat de groei ook in deze gemeenten tot stilstand is gekomen (Becker en Hart 2006, 29-31). Interessant is het om te kijken naar de ontwikkeling van de buitenkerkelijkheid per leeftijdsgroep. Die ontwikkeling is opgenomen in Figuur 1.

[1] Het onderscheid tussen jongens en meisjes heeft te maken met een verschil in taakopvatting. Jongens werden klaargestoomd voor hun toekomstige taken in 'kerk, staat en maatschappij', meisjes voor hun taken in 'gezin, kerk, maatschappij en staat'. Bij de meisjes staat het gezin voorop en de staat achteraan, want de gereformeerde voorman Abraham Kuyper had gezegd dat het politieke terrein niet voor de vrouw bestemd was. Aan het begin van de 20e eeuw is er weinig belangstelling voor het jeugdwerk onder meisjes. Dit is geheel in overeenstemming met de maatschappelijke positie van vrouwen. Dat de bond werd opgericht had te maken met de gedachte dat ook meisjes weerbaar moesten worden gemaakt voor de confrontatie met de boze buitenwereld. Hoewel de prioriteiten anders lagen dan bij de jongens moeten we het belang van de MV voor veel gereformeerde vrouwen toch niet onderschatten. Veel meisjes bleven verstoken van voortgezet onderwijs maar werden wel gevormd door de MV door Bijbelstudie en het discussiëren over actuele kwesties (Amelink 2001, 100-105).

[2] Dit is in lijn met de visie van Abraham Kuyper. Volgens Kuyper werden alle gereformeerde jongelingen beschouwd als 'verbondskinderen' van God – ze waren immers gedoopt. Evangeliseren was niet nodig, het ging om de uiterlijke kenmerken van kerk, staat en maatschappij (Amelink 2001, 93)

Figuur 1 De buitenkerkelijkheid naar leeftijd.

Bron: SCP.

Uit deze figuur kunnen we de volgende conclusies trekken:

1. De buitenkerkelijkheid neemt af met de leeftijd.
2. Er is sprake van een tijdsinvloed. De buitenkerkelijkheid stijgt bij drie van de vier groepen in de loop van de tijd.
3. De leeftijdscategorieën zijn in verschillend tempo veranderd.

Als we ons focussen op de groep waarin wij het meest geïnteresseerd zijn, valt op dat de buitenkerkelijkheid onder deze groep het vroegst begonnen en het snelst toegenomen is. Jongeren hebben de afgelopen veertig jaar vooropgelopen in de ontkerkelijking, hoewel we wel zien dat de groep mensen van middelbare leeftijd dicht in de buurt komen. Ook zien we dat de ontkerkelijking afvlakt na 1995 en zelfs een licht teruggang laat zien. Het is nog te vroeg om definitieve conclusies te trekken, maar het lijkt het op dat proces van ontkerkelijking stagneert (Becker en Hart 2006, 41-42).

2.4 Secularisatie & ontkerkelijking

Als we kijken naar de relatie tussen godsdienst en samenleving kunnen we niet om het begrip secularisatie heen. De oorspronkelijke betekenis van de term heeft betrekking op het onteigenen van land of bezit van een kerk of klooster, dat overgaat in de handen van de staat. De tegenwoordige betekenis is die van onteigening of neutralisering van levensgebieden in de samenleving die door de kerk of christelijke organisatie levensbeschouwelijk waren ingepolderd (Heitink 2007, 52). Voor deze term worden in de literatuur echter verschillende definities gebruikt. Een mooi compacte definitie wordt gegeven door Dekker en Stoffels. Zij omschrijven het begrip als *het verminderen van de betrokkenheid op een als transcendent ervaren werkelijkheid*. Deze algemene beschrijving wordt verder geconcretiseerd door drie processen te onderscheiden:

1. *Vermindering van de godsdienstigheid van mensen*. Godsdienstige handelingen opvattingen en symbolen spelen steeds minder een rol van betekenis in het leven van de mensen[1].
2. *Beperking van de reikwijdte van de godsdienst*. De samenleving wordt steeds onafhankelijker en zelfstandig ten opzichte van het godsdienstige en kerkelijke

[1] Heitink zet bij dit punt een vraagteken. Hij constateert ook dat de kerkelijkheid weliswaar afneemt, maar dat de religiositeit onder mensen eerder toe dan af neemt (Heitink 2007, 53).

leven. Dit laatste wordt teruggedreven tot de persoonlijke wereld van de mensen.

3. *Aanpassing van de godsdienst*. De godsdienst past zich aan aan de ontwikkelingen in de samenleving. Dit resulteert in een geringere betrokkenheid op een transcendente werkelijkheid.

Deze drie processen bestrijken het veld van veranderingen met betrekking tot godsdienst: 1) het individuele leven, 2) de samenleving en 3) de godsdienstige systemen (Dekker en Stoffels 2005, 117).

In paragraaf 2.3 hebben we kunnen zien hoe de groei van de kerken stagneert en dat van een groot aantal kerken de omvang zelfs terugloopt. Dit is een direct gevolg van de vermindering van de godsdienstigheid van mensen. In het boek van Amelink wordt het beeld geschetst van een gesloten, strikt hiërarchisch georganiseerd kerkverband waarbij de sociale cohesie en controle groot is. Nog steeds vinden we hiervan sporen terug, maar over het algemeen kunnen we concluderen dat de situatie in de gereformeerde kerken aanzienlijk is gewijzigd ten opzichte van de situatie aan het eind van de jaren zestig. Gereformeerde kerken zijn niet meer de gesloten bolwerken van vroeger van waaruit ieder zijn eigen gelijk verdedigde, maar in ledenaantal slinkende gemeenschappen die in de samenleving een marginale rol spelen. Deze kerken zijn in grote mate getroffen door het proces van ontkerkelijking, een proces dat eind jaren zestig is begonnen en nog steeds doorzet. Ontkerkelijking is een complex verschijnsel[1]. Het proces kan zich op verschillende manieren voltrekken:

1. *Door beëindiging van het lidmaatschap*. Dekker en Stoffels wijzen er op dat er met betrekking tot het lidmaatschap twee invalshoeken zijn. Men kan op 'objectieve' wijze vaststellen of iemand als lid ingeschreven staat. Dit komt dan voren in de kerkelijke statistieken. Men kan echter ook op 'subjectieve' wijze kijken in hoeverre iemand zich bij een kerk betrokken voelt[2]. Op de notie van lidmaatschap in relatie tot jongeren komen we later nog terug.
2. *Door een geringere participatie aan het kerkelijk leven*. Dit is direct zichtbaar in het teruglopend aantal bezoekers in de zondagse kerkdiensten, en meer indirect in de teruglopende financiële bijdragen, het lezen van kerkelijke lectuur en de bijdragen aan het verenigingsleven.
3. *Door het minder betrokken raken op datgene waar de kerk voor staat*. Dit betekent dat mensen niet of minder instemmen met de boodschap waar de kerk voor staat.

Heitink durft de vraag te stellen wie nu eigenlijk wie verlaten heeft tijdens het proces van ontkerkelijking. Verlaten mensen de kerk, of verlaat de kerk bepaalde groepen van de bevolking? Hij constateert dat dit laatste tot op zekere hoogte het geval is geweest en noemt de volgende groeperingen (Heitink 2007, 63-64):

1. *Intellectuelen*. Door de spanning tussen het geloof en de wetenschap verloor de kerk het contact met de cultuur van de intellectuelen.
2. *Arbeiders*. Als gevolg van het sociale vraagstuk verloor de kerk het contact met de arbeidersbevolking en de volkse cultuur van de oude stadswijken.

[1] De complexiteit komt tot uiting wanneer wordt geprobeerd om mensen in te delen naar de band die zij met een kerk hebben. Dekker en Stoffels komen tot een indeling in negen categorieën als zij het structurele aspect (geen relatie, partiële relatie en volledige relatie in een matrix uitzetten tegen het culturele aspect (geen instemming met de boodschap, partiële instemming of volledige instemming). Maar ook andere indelingen zijn mogelijk, bijvoorbeeld de indeling van J.P. Kruijt in 8 categorieën die vervolgens werden worden gespecificeerd in 17 subcategorieën (Dekker en Stoffels 2005, 139-141)

[2] Dekker en Stoffels wijzen er verder op dat het niet meer als lid van een kerk beschouwd willen worden een typisch Nederlands verschijnsel is. Elders uit zich ontkerkelijking in een geringere deelname aan kerkelijke activiteiten, zonder dat men de kerk radicaal de rug toe keert (Dekker en Stoffels 2005, 141).

3. *Vrouwen*. Veel vrouwen kregen het moeilijk in de kerk door de dominantie van mannen en de invloed van de feministische beweging.
4. *Jongeren*. Veel jongeren hebben de kerk verlaten omdat deze niet in staat is gebleken om contact te houden met de jeugdcultuur.

In 2006 verscheen een lijvig rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) over geloven in het publieke domein. Lang is gedacht dat door de moderniteit van de twintigste eeuw het gedaan zou zijn met de religie. Moderniteit en religie zouden elkaar niet verdragen. Door wetenschappers werd dit de secularisatiethese genoemd. Religie zou vanzelf verdwijnen, geloven zou hoogstens nog een rol kunnen spelen in de privésfeer. Aan het begin van de 21e eeuw kunnen we echter vastgestellen dat religie bezig is aan een comeback. Wetenschappelijke tijdschriften en instituties besteedden er de afgelopen jaren veel aandacht aan en ook in het publieke debat is religie volop onderwerp van gesprek.

Op deze comeback is verschillend gereageerd. Sommigen hebben het over een 'terugkeer' van de religie, anderen spreken liever over een 'transformatie' van religie. De Amerikaan Alan Wolfe hanteert deze laatste term en stelt dat áls er sprake is van een terugkeer van religie, dat dat in een verschijningsvorm zal zijn die in weinig meer doet denken aan de vorm die wij kenden: een vooral institutioneel gebonden vorm, die zich in een tamelijk overzichtelijk schema laat vangen. De theoloog Erik Borgman spreekt over een metamorfose van de religie[1]. De filosoof Anton van Harskamp noemt sommige verschijningsvormen van de nieuwe religie zelfs antitheïstische religie en sterk gekeerd tegen het idee dat er in de wereld of in een mensenleven 'verlossing' nodig zou zijn. Sommige vormen van nieuwe religie kenmerken zich dan ook niet door 'dwang van bovenaf', maar bieden veel meer een niet-verplichtende keuzemogelijkheid (Donk, et al. 2006, 13-14).

Hoe het ook zij, de traditionele kerken hoeven zich nog niet rijk te rekenen: in de afgelopen 40 jaar is het gezag van de kerk sterk ondermijnd en haar ledental is sterk teruggelopen. Een veranderde samenleving en een veranderende kijk op religie vragen om een nieuwe vorm van kerk-zijn.

2.5 Jongeren en religie

In de afgelopen veertig jaar is er vier keer onderzocht[2] hoe de christelijke kerk en de godsdienst er voor staan in Nederland. Nederland kent twee grote kerkgenootschappen, de Rooms-katholieke Kerk (RKK) en de Protestantse Kerk Nederland (PKN). Alle overige kerkgenootschappen worden in het onderzoek onder één noemer geschaard omdat ze te klein zijn om afzonderlijk in de statistieken te worden opgenomen. De ontkerkelijking heeft het hardst toegeslagen in de twee grote kerkgenootschappen. Jongeren zijn hier zwak vertegenwoordigd, wat in de toekomst onherroepelijk zal leiden tot verdere vergrijzing. In de overige kerkelijke groeperingen zijn jongeren juist oververtegenwoordigd. Hiervoor zijn vier redenen aan te wijzen:

1. Orthodox-christelijke groeperingen zijn beter in staat gebleken om jongeren vast te houden.
2. In de evangelische beweging zijn jongeren oververtegenwoordigd.

[1] De religie die zich sinds de jaren zeventig manifesteert, is expressief en wild, onbeheerst en onbeheersbaar, irrationeel en eerder een ondermijning van een statische ordening van onze samenleving dan een steun ervoor (Borgman 2006, 38)

[2] Achtereenvolgens in 1966, 1979, 1996 en 2006. De resultaten zijn gepubliceerd onder de titel "God in Nederland". De laatste publicatie dateert uit 2006. Het onderzoek is een samenwerking tussen de RKK/KRO, het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) en het KASKI. De basis van het onderzoek vormt een vragenlijst die in een persoonlijk gesprek wordt afgenomen (Bernts, Dekker en Hart 2007)

3. In de islam, dat ook opgenomen is in de statistiek, is de gemiddelde leeftijd relatief laag.
4. Het ontstaan van eigen kerkelijke groeperingen met de komst van christenemigranten.

De conclusie van de onderzoekers is dat een afzwakking van het proces van ontkerkelijking in de toekomst het gevolg zal zijn van de niet-traditionele groeperingen (Bernts, Dekker en Hart 2007, 13-17). De verwachting is dat de orthodox-christelijke groeperingen in de nabije toekomst meer zullen worden geconfronteerd met de gevolgen van de ontkerkelijking. De stagnerende groei in de afgelopen jaren is daarvan het eerste teken. Als het gaat om de leeftijdscategorie 17-24 jaar hebben de onderzoekers een aantal conclusies getrokken. Deze conclusies worden hieronder puntsgewijs weergegeven (Dekker en Stoffels 2005, 12-51).

1. Er is gevraagd wat belangrijke redenen zijn waarom iemand op een kerk betrokken is: geloofsbeleving, gemeenschap, steun en wereldgerichtheid. Jongeren blijken wereldgerichtheid lager te waarderen dan geloofsbeleving.
2. Ook de reden waarom men een kerkelijk bijeenkomst bezoekt is onderzocht. Hier waren de keuzes: verkondiging, liturgie, het heilige[1] en andere mensen. Jongeren blijken relatief weinig waarde aan liturgie te hechten.
3. Jongeren reageren gunstiger op de vraag of er in de kerk naar hun geluisterd wordt dan ouderen[2].
4. Jongeren vinden dat kerken in Nederland veel of voldoende te bieden hebben aan mensen met spirituele vragen en behoeftes[3].
5. Als het gaat om rituelen valt op dat ouderen meer behoefte hebben aan rituelen binnen de kerk, en jongeren meer buiten de kerk. Dit heeft te maken met het verschil in betrokkenheid tussen ouderen en jongeren.
6. Internet blijkt voor jongeren een belangrijke bron van informatie als het gaat om religieuze zaken, belangrijker dan tijdschriften of kranten. Bij ouderen is dit precies andersom. Ook spelen bij jongeren gesprekken met ouderen een belangrijke rol.
7. Een krappe meerderheid van de jongeren (55%) zegt dat de Bijbel niet het woord van God is.
8. 45% van de jongeren heeft geen Bijbel in huis.
9. 54% van de jongeren bidt nooit (tegen 36% van de totale bevolking), en als ze bidden doen ze dat minder vaak dan ouderen.

De eindconclusie als het gaat om jongeren is dat in vergelijking met alle Nederlanders jongeren minder kerkelijk en minder kerks zijn. Maar als zij op een kerk betrokken zijn, zijn zij meer tevreden over het kerkelijke leven en zijn zij ook intenser op het kerkelijke en godsdienstige leven betrokken dan ouderen (Dekker en Stoffels 2005, 70).

2.6 Nieuwe initiatieven

2.6.1 Liquid Church

Dr. Pete Ward, *Senior Lecturer in Youth Ministry and Theological Education* aan het King's College in Londen, schreef een aantal jaren geleden het boek *Liquid Church* waarin hij pleit voor een nieuwe vorm van kerk-zijn. De statische kerk *(Solid Church)* van de moderniteit voldoet niet meer en als alternatief wordt de vloeibare kerk *(Liquid Church)*

[1] Hiermee wordt bedoeld de beleving van het heilige, de sacramenten of de ontmoeting met God.

[2] Terecht wordt hierbij opgemerkt dat er in veel gemeenten veranderingen plaatsvinden die aansluiten bij de leefwereld van jongeren.

[3] Dit wil overigens niet zeggen dat deze ook aansluit op de vragen en behoeftes van jongeren.

van de postmoderniteit voorgesteld. Ward noemt de volgende aspecten van de statische kerk (Ward 2003, 27-31):

1. Er wordt sterke nadruk gelegd op de wekelijkse samenkomst. Succes wordt afgemeten aan het aantal mensen dat de zondagse dienst bijwoont.
2. Gericht op het bouwen van grote gebouwen die meer mensen kunnen bergen en meer activiteiten kunnen verwerken.
3. Grote aantallen heel verschillende mensen worden bij elkaar gebracht in dezelfde ruimte om hetzelfde te doen[1].
4. Er wordt sterke nadruk gelegd op het lidmaatschap. De kerk maakt het vrijwilligerswerk binnen haar organisatie tot onderdeel van het christelijke discipelschap

Ward laat zich kritisch uit over de statische kerk, maar is wel zo sportief om vervolgens op te merken dat zij uit de statische moderniteit is ontstaan als een succesvolle manier van kerk-zijn. Het is een realistische poging om een levensvatbare christelijke gemeenschap te vormen in de eerste fase van de moderniteit (Ward 2003, 33). Hoewel hij onderkend dat de statische kerk zal blijven bestaan, noemt hij twee dingen waarom wij behoefte hebben aan een vloeibare kerk (Ward 2003, 40-41):

1. Het vermogen van de statische kerk om zich in te zetten voor een oprechte missie is in de huidige maatschappelijke situatie afgenomen. De kerk is gestrand op een onbewoond eiland en kan alleen anderen nog uitnodigen daar bij te komen. Zij is niet meer in staat op een actieve manier in de huidige cultuur te opereren.
2. De vloeibare kerk neemt de huidige cultuur serieus en probeert de volheid van het christelijke evangelie in die cultuur tot uiting te brengen.

Een vloeibare kerk kenmerkt zich door beweging en verandering en wordt zichtbare via netwerken en stromen. Netwerken zijn van wezenlijk belang. Verbondenheid met Christus en met elkaar wordt gerealiseerd door nadruk te leggen op communicatie in plaats van op de bijeenkomst. Het lichaam van Christus wordt voorgesteld als een reeks van dynamische, relationele contacten. Verbondenheid betekent deelname, waarbij personen en groepen hun geestelijke gaven gebruiken om de liefde van Christus te delen. Van fundamenteel belang voor deze verbondenheid zal het gemeenschappelijke gebruik van producten, evenementen en activiteiten zijn (Ward 2003, 53-61).

2.6.2 Emerging Churches

De ideeën van Ward maken deel uit van een veel bredere beweging die is ontstaan aan het eind van de 20e eeuw. Deze beweging wordt *Emerging Church* genoemd. De centrale gedachte is hierbij dat de snelle culturele veranderingen van de afgelopen vijftig jaar vragen om een nieuwe vorm van kerk-zijn. Eddie Gibbs en Ryan K. Bolger hanteren de volgende definitie: *Emerging churches are communities that practice the way of Jesus within postmodern cultures* (Gibbs and Bolger 2006, 44). Dit omvat een negental activiteiten (*practices* in de terminologie van Gibbs en Bolger) die door Raymond Volgers in het blad *Soteria* als volgt worden samengevat (Volgers 2008, 43-46):

1. De identificatie met Jezus Christus.
2. Afwijzing van het dualistisch denken waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen 'heilig' en 'seculier'.
3. Het leven als gemeenschap. God is gemeenschap in Zichzelf, en de gemeente weerspiegelt deze gemeenschap van relaties. De gemeenschap is dynamisch en actief. De nadruk ligt op de kleine groep, omdat hierin ruimte is voor persoonlijk

[1] Ward merkt hierbij op dat het resultaat hiervan is dat een licht verteerbaar en onschuldig menu wordt voorgeschoteld van lichte muziek en ongevaarlijke spiritualiteit. Afwisseling in wat we te bieden hebben wordt sterk beperkt door de smaak en de vooroordelen van hen die de dienst bijwonen.

contact en om elkaars leven te delen. Communicatie vindt plaats via een zeer breed netwerk ondersteund door de jongste technologische ontwikkelingen.
4. Een liefdevolle, niet-oordelende houding. Hiermee gaat het niet alleen om de houding tegenover vrienden, maar vooral om de houding naar de vreemdeling.
5. Radicale dienstbaarheid. Bevrijd van hebzucht en zelfzucht krijgen mensen de ruimte voor een dienstbaar en gemeenschappelijk leven. Dit uit zich in sociale betrokkenheid.
6. Een participerende gemeenschap: alle gelovigen worden betrokken in de gemeente.
7. Aandacht voor creativiteit. Als geschapen wezens zijn mensen door God geroepen om te scheppen, om creatief te zijn.
8. Een dynamische en flexibele vorm van leiderschap. Het leiderschap is eerst en vooral facilitair. De leiders zoeken het potentieel in andere mensen en functioneren als geestelijke mentoren.
9. Aandacht voor een holistisch mensbeeld. Een sterke scheiding tussen ziel, geest en lichaam wordt verworpen. Heel de mens is de Here in heel zijn leven toegewijd.

2.6.3 XRR - Crossroads Rotterdam

Een voorbeeld van een emerging church is de gemeente XRR in Rotterdam. Deze gemeente is gesticht in 2001 en wil vooral een *community*[1] zijn. Zij bestaat in de eerste plaats uit *smallgroups*. Daarnaast zijn er *events* op zondagmorgen, diensten voor zowel leden als zoekers. Het is een gemeente voor jonge mensen (20-35 jaar), die normaal gesproken niet meer naar de kerk gaan. In de praktijk worden vooral studenten en afgestudeerden bereikt. De missie van XRR is dat jonge mensen veranderen in toegewijde volgelingen van Jezus Christus. Voorafgaand aan de stichting van de gemeente is onderzoek gedaan naar de behoefte van de doelgroep. Hieruit kwam naar voren dat er een behoefte was aan gemeenschap met een kleine groep van mensen met wie je je verbonden weet, te midden van een geïndividualiseerde cultuur waarin sociale verbanden voor vooral jongvolwassenen ontbreken. Vandaar de keuze voor *smallgroups*. Hieraan zijn later de *events* toegevoegd, enerzijds als laagdrempelige bijeenkomst voor zoekers, anderzijds omdat de gemeente ook ontdekte dat er toch ook diensten nodig waren om met elkaar te ervaren dat je deel uitmaakt van een groter verband (Westerbeek, XRR Crossroads Rotterdam 2007, 58-60). De samenkomsten zijn interactief, deelnemers worden uitgenodigd om te reageren. Verder worden multimediale hulpmiddelen ingezet. De oorspronkelijke *events* waren tweewekelijks en laagdrempelig van aard. Recent is de frequentie verhoogd naar wekelijkse samenkomsten. De bestaande *events* houden

[1] Wat dat betekent lezen we op de website: "XRR wil meer zijn dan een kerk. We zijn geen instituut, maar een community. (…) Bij XRR horen betekent dat je onderdeel bent van een community die probeert de weg van Jezus uit te leven in de wereld van vandaag. Er zijn veel kerken in Rotterdam die zich qua stijl en inhoud meer richten op oudere mensen. XRR is jong, dynamisch, en ingesteld op de uitdagingen van jonge mensen. (…)Je hebt het druk. Je leven is vol. Carrière, partner, kinderen, hard werken, reizen... en een groeiende behoefte aan een spirituele inspiratie. Jezus roept het uit: "kom tot mij, als je vermoeid bent, en zwaar belast - en ik zal je rust geven." Als community geloven wij dat iedereen behoefte heeft aan inspiratie, rust, en een connectie met God. (…)De rust en vrede die Jezus ons biedt, is niet alleen voor ons. Hij vraagt dat we deze doorgeven in een wereld waarin mensen rust en vrede zoeken. Daarom willen wij ons als community positief en dienstbaar opstellen naar de wereld. Wij zijn er niet om te vertellen wat de wereld allemaal fout doet, maar om mee te helpen in het bedenken en implementeren van oplossingen.(…) Jezus spreekt over het rijk van God. Dit komt, zegt, hij, en in bepaalde mate is het er al. Jij en wij kunnen er deel van uitmaken, en er komt een ogenblik dat het rijk van God nog het enige is dat zal tellen. Als XRR community willen wij iedereen uitnodigen om hier deel van te gaan uitmaken. Bron: www.xrr.nl.

hun laagdrempelige karakter, de nieuwe *events* krijgen meer een onderwijs- en verdiepingskarakter. Deelnemers kunnen kiezen uit verschillende *tracks* (gericht op persoonlijke ontwikkeling, het omgaan met geld of ministry).

2.6.4 De Oase

In 2005 besluiten zeven volwassenen om een kring aan huis te beginnen, dit is het begin van de Oase[1]. De deelnemers kiezen er bewust voor om zich niet aan te sluiten bij een traditionele kerk omdat ze de ervaring hadden dat ze hun niet-christelijke vrienden niet mee konden nemen naar de kerk zonder zich te schamen. In vier jaar tijd groeit de groep tot twee kringen voor volwassenen, een tienerkring en een jongerengroep. De kringen vormen het hart van de gemeente. Daarnaast is er maandelijks een alternatieve samenkomst. Iedere samenkomst is weer een experiment. Voor de vieringen is geen vastgesteld beleidplan opgesteld, er is veel ruimte voor eigen inbreng. De diensten zijn niet laagdrempelig, het draait om vieren, aanbidding, stil zijn, de ontmoeting met elkaar en met God. De deelnemers zijn geen toeschouwers maar direct betrokkenen. De Oase kiest voor kleinschaligheid en probeert al zoekend en experimenterende binnen- en buitenstaanders bij het geloof te betrekken. De gemeente richt zich op iedereen maar wil komen, in de praktijk gaat het vooral om christelijke en niet-christelijke twintigers en dertigers (Popkema 2007, 56-58).

2.6.5 Jeugdkerken

Vanaf 2000 zijn her en der in Nederland jeugdkerken ontstaan. Deze jeugdkerken hebben een sterk missionair karakter en richten zich op jongeren uit allerlei geloofsgemeenschappen en hun vrienden[2]. De vieringen van de jeugdkerk sluit aan bij de belevingswereld van jongeren. De kenmerken van de jeugdkerk zijn: gebruik van eigentijdse muziek, inzet van multimedia, persoonlijke getuigenissen, korte meditaties, interactiviteit en relaties. De jeugdkerken zetten zich af tegen de gevestigde kerken (zie kader). Binnen de kerken zou geen ruimte zijn voor de specifieke geloofsbeleving van jongeren en daarom zijn jeugdkerken nodig. Op het hoogtepunt wisten de jeugdkerken duizenden jongeren te trekken. Inmiddels lijkt het fenomeen echter op zijn retour. Grote jeugdkerken zoals *Heartbeat* in Amersfoort en *GodFashion* in Zwolle zijn gestopt. Ook de vereniging jeugdkerken, initiatiefnemer achter de gelijknamige website is opgeheven. Peter Bergwerff signaleert in een redactioneel commentaar in het Nederlands Dagblad dat wat de kerken niet is gelukt, ook niet is gelukt door de jeugdkerken, namelijk het aanzetten tot een missionaire levensinstelling en het aantrekken van buitenkerkelijken. Wel heeft de kortstondige bloei van de jeugdkerk laten zien dat ten minste een deel van de kerkelijke jongeren onvoldoende aansluiting ervaart tussen hun leef- en denkwereld en die van de kerken waarvan ze deel uitmaken (Bergwerff 2008).

---

[1] Oase formuleert haar visie als volgt: “Wij geloven dat God in deze wereld bezig is om zijn Koninkrijk te bouwen en al het kwaad recht te zetten. We geloven dit omdat we het verhaal kennen van God en Abraham, Israël en Jezus. Jezus riep eenieder om een rol te spelen in dit verhaal en mee te bouwen aan het Koninkrijk. We noemen Jezus onze Heer en willen Hem volgen én zijn daden en koningschap verkondigen. Dit doen we ook in een postmoderne en postchristelijke cultuur, door Jezus te presenteren door de relaties en vormen die nu beschikbaar zijn.” Bron: CV Koers.

[2] Zie: www.jeugdkerken.nl. Op de vraag “Waarom niet in de eigen kerk?” wordt op de website het volgende antwoord gegeven: “De kerk mist momenteel duidelijke, verstaanbaar taalgebruik en toepasbare uitleg. Naast verstaanbare taal moet het ook logisch zijn. Jongeren zijn uiterst slim maar denken wel westers. Ze zingen liever niet wat ze nog niet beleven. Dat moeten ze namelijk leren. Ze moeten leren dat vertrouwen belangrijker is dan begrijpen. Dat lukt bijna niet in de kerk of er is simpelweg de ruimte en/of tijd niet voor. Verder moet je eigenlijk alles uitleggen naar hun belevingswereld. Er wordt teveel taal en uitleg gebruikt die alleen begrepen wordt door mensen die het al weten of die er al 20 jaar zitten. Je hoeft niet eens te beginnen over beeldcultuur. Jongeren zijn heus wel zo slim dat ze beseffen dat het moet lukken om met God bezig te zijn zonder video-kanon.”

2.6.6 Taizé-viering

In verschillende plaatsen in Nederland vinden regelmatig zogenaamde Taizé-vieringen plaats[1]. Het intikken van de zoekterm “Taizé viering” in Google levert een lijst op van tientallen gemeenten die een dergelijke viering aanbieden. In een Taize-viering staan gebed en stilte centraal. De organisatie gebeurt meestal voor en door jongeren. Er is geen voorganger, de liturgie ontrolt zich als vanzelf. De weinige teksten die worden voorgedragen zijn afkomstig uit de Bijbel. De gebeden en de stiltes worden omlijst door ingetogen muziek en door liederen. Deze liederen bestaan uit korte teksten die steeds herhaald worden.

De Taizé-vieringen vinden hun oorsprong in het Franse dorpje Taizé. Hier vestigde zich in 1940 de 25-jarige Roger Schutz. Hij wordt hier geconfronteerd met grote stromen vluchtelingen als gevolg van de Tweede Wereldoorlog. Deze vluchtelingen, veelal joden die vluchten uit de gebieden die door de nazi’s zijn bezet, vinden bij hem onderdak. Na twee jaar wordt het te gevaarlijk en moet hij Taizé verlaten. Meteen na de oorlog keert hij met enkele vrienden terug. Samen zetten zij het werk voort en vangen nu ook Duits vluchtelingen op. Er ontstaat een gemeenschapsleven met gezamenlijke gebedsvieringen die ook anderen aanspreekt. In 1949 legt een groep van zeven jongens de kloostergelofte af, zij verbinden zich aan het gemeenschapsleven en het celibaat. Na het tweede Vaticaanse concilie mogen ook katholieken toetreden tot de kloostergemeenschap. Er ontstaan steeds meer oecumenische en internationale contacten. De broeders stichten gemeenschappen in de armste delen van de wereld uit het idee van ‘leven in solidariteit’.

Jaarlijks trekken 200.000 jongeren uit heel de wereld naar Taizé om een korte periode deel uit te maken van de kloostergemeenschap. Ook dan staan de principes van Taizé centraal: bidden, zingen en stil-zijn.

2.6.7 Thomasviering

Vanuit het Finse Helsinki komen de Thomasvieringen[2]. De vieringen zijn genoemd naar de apostel Thomas, omdat deze apostel beschikte over meer vragen dan antwoorden. De Thomasviering richt zich op stadsmensen die zijn vervreemd van de kerk en het christendom. Het doel is om een levende vorm van aanbidding te vinden en om ruimte te bieden aan spirituele zoekers. De inspiratie wordt gehaald uit oude liturgische tradities en uit de oecumenische beweging. Er bestaat geen vast omlijnd model voor een Thomasviering. Wel zijn er een aantal uitgangspunten[3]:

1. De ongelovige Thomas in onszelf en anderen herkennen en beminnen. De taal en de vragen van de ongelovige Thomas serieus nemen. Die plaats geven in keuze van thema's, vormgeving en publiciteit. De viering zien en vieren als een plaats waar ruimte is voor twijfel en scepsis én als een zintuiglijk gebeuren waarin iets van een geheim oplicht: Jezus leeft en is aanwezig.
2. De beslissing nemen te zoeken naar ieders talenten en gaven en de mogelijkheid bieden die te ontwikkelen en creatief in te zetten als bijdrage aan het geheel van de viering. Dit zowel in oecumenische samenwerking als in het tot stand brengen en uitvoeren van de viering. Bijvoorbeeld niet bang zijn kunstenaars in te schakelen voor muziek en vormgeving.
3. Aandacht voor het gebed als dragende kracht, in de voorbereidingen, in de viering en in de vormen van anoniem pastoraat die eromheen plaatsvinden. Besef-

[1] Zie: www.taize.fr.

[2] Zie: www.tuomasmessu.fi of www.thomasvieringen.nl.

[3] Zie: http://www.thomasvieringen.nl/achtergrond.htm

fen dat bidden voor mensen, en mogelijkheden tot gebed aanbieden, een vorm van dienstverlening is.

4. Het besef dat mensen die niet vertrouwd zijn met de traditie behoefte kunnen hebben aan een vorm van anonimiteit en tijd om te wennen en zelf de stap te zetten tot grotere betrokkenheid.
5. Nuchterheid en een praktische instelling met betrekking tot organisatie, publiciteit etc. Voortdurend evalueren: niet bang zijn fouten te maken en daarvan te leren. Gevoel voor humor.

De woordverkondiging zoals we die kennen bij de reguliere kerken vinden we minder prominent bij de Thomasviering. Bijbellezing kan worden gevolgd door of gecombineerd met drama of een presentatie. Muziek, gebed en de tafelviering zijn belangrijke onderdelen. Kenmerkend voor de Nederlandse Thomasvieringen is het onderdeel *Heilige Chaos*[1] . Een standaard Thomasviering richt zich niet expliciet op jongeren. Een jongerenversie van de Thomasviering vinden we in Nederland onder de naam *Thomas Celebration*[2].

2.7 Conclusies

De positie van de kerken in Nederland is vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw fors gewijzigd. De invloed van de kerk op de samenleving is sterk verminderd. Door de ontkerkelijking is het ledenaantal van de kerken sterk teruggelopen. Jongvolwassenen lopen voorop in het ontkerkelijkingproces. Het paradoxale feit doet zich voor dat er parallel aan het proces van ontkerkelijking meer aandacht is gekomen voor religie. Er is sprake van een nieuwe religiositeit. Kerken slagen er echter niet in om hierop adequaat in te spelen. Als we de statistiek volgen dan ziet het er naar uit dat de ontkerkelijking zich gaat stabiliseren op 70 % van de bevolking. Daarbij moeten we opmerken dat het percentage onkerkelijken onder jongvolwassenen dit percentage al heeft overstegen, maar op dit moment stabiliseert en zelfs licht daalt.

De afgelopen jaren hebben we een aantal nieuwe initiatieven gezien. Deze initiatieven hebben bewezen dat het mogelijk is jongvolwassenen (opnieuw) te bereiken. Wel gaat dit gepaard met vormen die afwijken van wat de traditionele kerken hebben te bieden. Belangrijke kenmerken zijn:

- Aandacht voor het individu.
- Nadruk op de gemeenschap in kleine groepen (relaties, netwerken).
- Eigentijdse vormen (gebruik van multimedia).
- Identificatie met Jezus (meest significant in de *emerging church* beweging).

De opgang en neergang van de jeugdkerken laat zien dat niet elk initiatief succesvol is op lange termijn.

Bij het ontwerpen van een nieuw model is de verleiding groot om het verleden te laten voor wat het is en de kerk, of segmenten binnen de kerk, opnieuw uit vinden. En hoewel het valide kan zijn om met een schone lei te beginnen zonder gehinderd te worden door allerlei zaken uit het verleden, kan het ook goed zijn om nog eens te kijken wat de suc-

[1] De naam Heilige Chaos roept iets op van rumoer, onrust, lawaai, drukte, beweging. In de Thomasviering klopt alleen de laatste associatie. Tijdens de Heilige Chaos mogen kerkgangers zich uitgenodigd weten om in beweging te komen. Ze kunnen op één van de speciaal daarvoor ingerichte bidplekken op een eigen manier uiten wat hun op dit moment bezighoudt. Of als de tijd het toelaat op meerdere plekken. De meeste Thomasvieringen bieden verschillende meditatieplekken: bij icoon, bloemschikking, kruis, doopvont of schilderij. Ook het aansteken van een kaars, tekenen of schilderen, een voorbede schrijven, een persoonlijk kort gesprek of zegenbede, je zorgen op een briefje schrijven en dat wegstoppen in de klaagmuur of zomaar wat door de ruimte lopen, behoren tot de mogelijkheden (Lemmen-Vliegen 2004, 21).

[2] Zie: www.thomascelebration.nl.

cesfactoren van het jongerenwerk van de 20e eeuw zijn geweest. Te denken valt aan het volgende:

1. *Verantwoordelijkheid*. Jongeren dragen de verantwoordelijkheid voor hun eigen organisatie en de invulling van de verenigingsavonden.
2. *Zelfstandigheid*. Verenigingen vormen in principe een zelfstandige entiteit binnen de kerkelijke gemeenschap. De casus in paragraaf 2.1 laat zien dat de praktijk weerbarstiger is, maar zelfs hier kunnen we constateren dat kerkenraad de zelfstandigheid van de JV serieus nam.
3. *Emancipatie*. Jongeren leren zich een mening te vormen over een veelvoud van zaken. Naast Bijbelse thema's passeren ook politiek en maatschappelijke thema's de revue. Veel jongeren zijn in deze periode toegerust voor het bekleden van een positie in kerk, politiek en maatschappij.
4. *Binding*. Jongeren hebben een sterke binding met de eigen kerkelijke gemeenschap. De catechese eindigt bijna per definitie in het doen van openbare geloofsbelijdenis. De overstap van het tienerwerk naar de JV of MV is een automatisme, net zoals de overstap van JV en MV naar de mannenvereniging, respectievelijk de vrouwenvereniging.

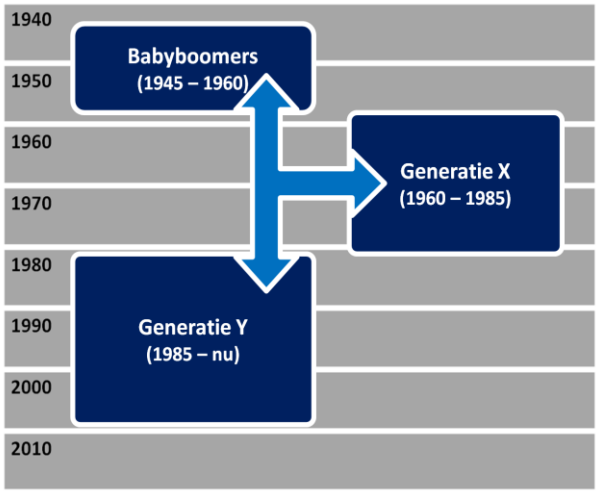
Naast deze factoren zijn er ook factoren die we kritisch mogen beoordelen en die we in de huidige context willen vermijden. Hierbij valt te denken aan de volgende zaken:

1. *Interne gerichtheid*. Jeugdwerk is gericht op de eigen populatie en kent geen missionaire component. De aanwas komt uit de eigen tieners. Politieke en maatschappelijk thema's worden belicht vanuit de eigen gereformeerde context. De confrontatie met andersdenkenden wordt angstvallig vermeden.
2. *Organisatie als doel op zich*. Veel aandacht en energie wordt gestoken in het in de lucht houden van de eigen organisatie. De organisatie is een afspiegeling van de organisatievormen voor volwassenen, inclusief besturen, verkiezingen, notulen en een eigen kas.
3. *Niveau*. Het niveau van de bespreking ligt zo hoog, dat het voor een deel niet land bij een deel van de doelgroep.
4. *Persoonlijk geloof*. We kunnen wel concluderen dat er geen of weinig aandacht is geweest voor het persoonlijk geloof van de leden en dat dit zeker niet werd aangemoedigd.

3 Typering van een generatie

3.1 The clash of generations

De generatie waar wij onze focus op richten, wordt in de populaire literatuur aangeduid als *Generatie Y*[1]. De term is afkomstig uit de (Amerikaanse) marketingwereld, een wereld die zich sterk richt op het classificeren van bevolkingsgroepen. Generatie Y omvat globaal genomen alle jongeren die zijn geboren vanaf het midden van de jaren tachtig. Andere benamingen voor deze groep zijn *Millennium Generatie* en *Echo Boom Generatie*[2]. Generatie Y wordt gevormd door de kinderen van Generatie X die op hun beurt zijn voortgebracht door de Babyboomers. Het generatiedenken is geen wetenschappelijke discipline. Elke indeling is arbitrair en kan rekenen op kritiek. Toch is het voor ons onderwerp van belang om er naar te kijken omdat in de kerkelijke gemeente verschillende generaties worden geacht om samen te leven. De kerk onderscheidt zich hierbij van de school of de sportvereniging. Een mens heeft in zijn leven gemiddeld te maken met drie generaties: jongeren hebben te maken met hun ouders en grootouders, midlifers hebben te maken met hun ouders en hun kinderen en senioren tenslotte hebben te maken met hun kinderen en kleinkinderen. In Figuur 2 zijn de verschillende generaties en hun geboorteperioden na de Tweede Wereldoorlog weergegeven.

Figuur 2: Drie generaties na WOII.

De jongeren van nu worden geconfronteerd met hun ouders uit de generatie X en hun grootouders uit de babyboomgeneratie. In het maatschappelijke leven is de invloed van generatie X op de jongeren het grootst. Enerzijds doordat generatie X de directe verantwoordelijkheden dragen voor de opvoeding van generatie Y, anderzijds doordat de babyboomers hun maatschappelijke positie op dit moment afbouwen en hun verant-

[1] Recent is een publicatie verschenen waarin wordt geprobeerd de Generatie Y om te dopen tot *Generatie Einstein*. De reden hiervoor is dat veel benamingen voor generatie Y slechts uitgaan van één enkel kenmerk en veelal een negatieve insteek kennen. Zo wordt er gesproken over de i-generatie (internet), de beeldschermgeneratie (computer, tv), de patatgeneratie (fast food), enzovoort. De benaming Generatie Einstein gaat uit van het positieve en heeft oog voor de zaken die de generatie in gunstige zin onderscheid van de voorgaande. Volgens de auteurs verschilt hun manier van denken, kijken en redeneren zo wezenlijk van die van generatie X, dat er sprake is van een paradigmaverschuiving. De verwachting is dat het aangezicht van leren en informatie verwerken voorgoed veranderd is, als deze generatie volwassen geworden is (Boschma en Groen 2007, 19-21).

[2] De term *Echo Boomers* refereert aan de *Baby Boomers* voor wat betreft de omvang van het aantal van de populatie.

woordelijkheid overdragen op generatie X. Generatie X vervult daardoor op dit moment een sleutelpositie op allerlei terreinen in de samenleving. In het arbeidsproces vormt generatie X momenteel een stabiele factor. Met de pensionering van de babyboomers voor de deur, zullen de verhoudingen in de maatschappij het komende decennium drastisch wijzigen. De gewijzigde verhouding in de maatschappij is echter niet zondermeer te projecteren op de kerkelijke gemeenten. Weliswaar kunnen we de drie onderscheiden generaties ook terugvinden op het kerkelijke erf, maar de onderlinge verhoudingen zijn niet dezelfde als in de samenleving. Waar de activiteit van ouderen afneemt in de samenleving doordat zij niet meer actief zijn in het arbeidsproces, kan zij toenemen in het vrijwilligerswerk en in het kerkelijke leven. Ook is er binnen de kerk, meer dan in de samenleving, de neiging om meer rekening te houden met de ouderen. Binnen het gemeenteopbouwwerk gaat dit de komende jaren een factor van betekenis worden, als de (vitale) babyboomgeneratie massaal met pensioen gaat en de handen vrijheeft om zich actief met het kerkelijk leven bezig te gaan houden.

3.2 Habitat

De leefwereld van jongeren wordt sterk bepaald door het sociale milieu en de omgeving waarin ze opgroeien. Naast materiële zaken zoals huisvesting en het geld waarover ouders beschikken, spelen ook immateriële zaken een rol. Te denken valt hierbij aan politieke voorkeuren, maatschappelijke betrokkenheid, normen en waarden, enzovoort. De laatste decennia zijn de diversiteit en de uitgebreidheid van de omgeving voor jongeren sterk toegenomen en dat heeft geleid tot meer keuze- en ervaringsmogelijkheden. Een viertal factoren speelt hierbij een prominente rol (Hermes, Naber en Dieleman 2007, 23-28):

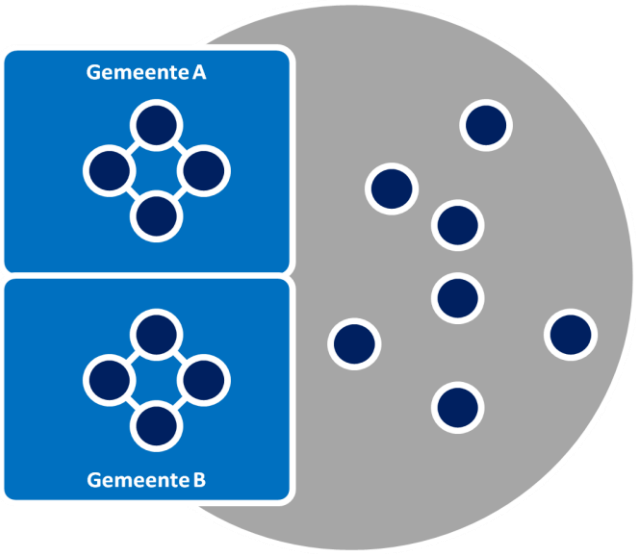
1. *Invloed van de technologie.* De nieuwe communicatiemiddelen van de 21e eeuw zijn een vanzelfsprekend onderdeel van de jeugdcultuur geworden. De meeste jongeren in Nederland beschikken over een mobiele telefoon, MP3-speler en personal computer en een internetverbinding. Communicatie is mogelijk op wereldschaal.
2. *Voortschrijdende individualisering*. Dit betekent de losmaking van het individu uit de traditionele banden van gezin, buurt, school en kerk. De standaardlevensloop van de voorgaande generaties is niet meer vanzelfsprekend. De individuele levensloop is veel meer afhankelijk van de eigen keuzes. Jongeren worden geacht prestaties te leveren en verantwoordelijk te zijn voor eigen geluk en succes. In het onderwijs bijvoorbeeld wordt de autonomie van de leerling sterk benadrukt. De leerling wordt aangemoedigd tot zelfonderzoek en reflectie.
3. *Informalisering.* De op hiërarchie en gezag gebaseerde verhoudingen uit het midden van de 20e eeuw zijn vervangen door een meer informele manier van met elkaar omgaan. Tegenwoordig gaat men op voet van gelijkheid met elkaar om. We zien dit in de gezinnen (onderhandelingscultuur), op school en op de werkvloer. De omgang is losser en minder formeel. De keerzijde is dat een losse-re omgangsvorm kan leiden tot verruwing.
4. *Populaire cultuur.* Vanaf de jaren zestig is de populaire cultuur doorgedrongen tot alle lagen van de bevolking. Hierbij moeten we denken aan populaire (=niet-klassieke muziek), de beeldcultuur, modetrends en computerspellen.

Deze factoren zij ook van invloed op de kerk. Jongeren die zijn opgegroeid met populaire muziek en beelden daarbij, zullen een gemiddelde kerkdienst al snel als saai ervaren, omdat de vormgeving niet aansluit bij wat zij gewend zijn. De gevolgen van informalisering zien we terug in het jeugdwerk als bijvoorbeeld catechisanten terug gaan praten en ‘de leer der kerk’ niet meer op blind gezag aanvaarden. De keuze voor de kerk van de ouders is ook niet langer meer vanzelfsprekend. Jongeren zoeken een kerk die bij hen

past en zijn minder dan vroeger geneigd om zich aan te sluiten bij het collectief waarin ze zijn opgegroeid. Door de beschikbaarheid van moderne communicatiemiddelen zijn jongeren beter op de hoogte van wat zich in de wereld afspeelt.

3.3 Netwerken

De factoren die in de voorgaande paragraaf zijn opgesomd, hebben hun weerslag op de manier waarop jongeren zich informeel organiseren. Door nieuwe communicatiemiddelen en lossere omgangsvormen beschikken jongeren over meer variatiemogelijkheden in het leggen van contacten. Het resultaat is dat de jongeren van nu beschikken over sociale netwerken die in veel gevallen uitgebreider zijn dan die van de voorgaande generaties[1]. In deze sociale netwerken wordt de kring van hechte verbindingen kleiner. Grote netwerken met zwakke bindingen zijn in de huidige samenleving functioneler dan kleine kringen met hechte bindingen, bijvoorbeeld als het gaat om het vinden van een baan. Het gevolg van deze ontwikkeling is dat jongeren niet meer deel uitmaken van één groep of gemeenschap, maar zoeken naar wisselende verbanden die aan hun interesses en behoeften tegemoet komen (Hermes, Naber en Dieleman 2007, 29-30). Het zal geen verrassing dat deze ontwikkeling niet aan de kerk voorbijtrekt. Ook in het kerkelijke jongerenwerk is deze verandering zichtbaar. Voor zingeving en sociale acceptatie zijn jongeren niet meer alleen aangewezen op de eigen plaatselijk gemeente. In Figuur 3 is de situatie geschetst zoals we aantreffen in de gereformeerde kerken tot het eind van de jaren zestig.

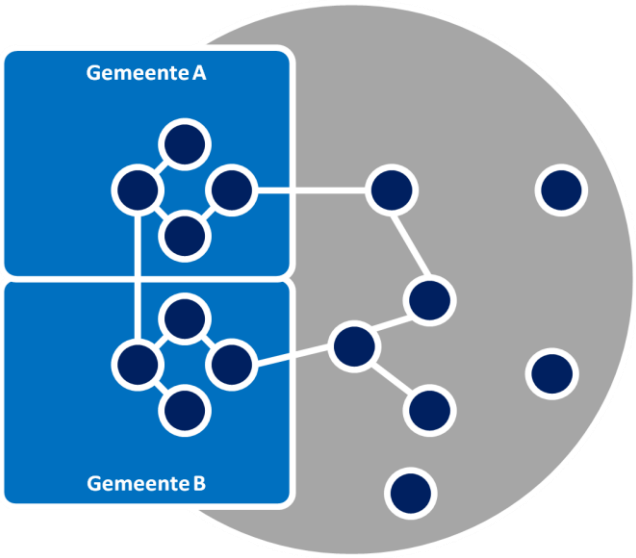

Figuur 3: Jongerennetwerken tot aan de jaren zestig.

We zien dat hier sprake is van homogene netwerken die operationeel zijn binnen een kerkelijke gemeente. De getekende netwerken in de gemeenten A en B hebben geen relatie met elkaar. Ook is er geen relatie met jongeren in de samenleving (het grijze gedeelte in de figuur). Door de ontzuiling van de samenleving zijn uiteindelijk ook de muren van kerken poreuzer geworden. Er ontstaan netwerken van jongeren, die zich over kerkmuren uitstrekken. Deze netwerken zijn heterogeen van samenstelling en worden

[1] Bij de verbindingen in een sociaal netwerk kan onderscheid worden gemaakt tussen *strong ties* en *weak ties*. De *strong ties* staan voor sterke en hechte bindingen die intensief worden onderhouden, bijvoorbeeld met de naaste familie of een vaste vriendengroep. Met *weak ties* worden bedoeld de zwakke bindingen die minder frequent en diepgaand worden aangegaan. Zwakke verbindingen zijn van belang omdat daarmee informatiebronnen kunnen worden aangeboord die niet via de directe hechte verbindingen beschikbaar zijn (Hermes, Naber en Dieleman 2007, 29)

vaak digitaal onderhouden via *MSN*, *Hyves* en *Facebook*. De situatie zoals we die nu aan het begin van de 21e eeuw aantreffen is getekend in Figuur 4.

Figuur 4: Jongerennetwerken begin 21e eeuw.

Hierin zien we dat de netwerken de gemeentegrenzen overstijgen. Er ontstaan relaties met jongeren in andere gemeenten, maar ook met jongeren in de samenleving die niet gebonden zijn aan een gemeente. Het is ook mogelijk dat een jongere lid is van meerdere netwerken. Deze netwerken ontstaan in de tienerjaren, als een jongere zich steeds meer losmaakt van thuis en een eigen identiteit ontwikkeld waarbij de *peer group* een belangrijk referentiekader is. Vanuit het gezichtspunt van een kerkelijke gemeente kunnen dergelijke heterogene netwerken gemakkelijk als een bedreiging worden gezien. De netwerken overstijgen namelijk de keurig vastgestelde kerkgrenzen en een groot deel is onzichtbaar en onbereikbaar voor de kerkelijke leiding.

3.4 Identiteit

Voor de periode tussen de kinderjaren en de volwassenheid wordt de term adolescentie gebruikt. De adolescentie kan ruwweg worden onderverdeeld in drie fasen:

1. De *vroege adolescentie*, waarin de lichamelijke rijping, de psychoseksuele ontwikkeling en het proces van losmaking van de ouders op gang komt.
2. De *middenadolescentie*, waarin het experimenteren met diverse keuzemogelijkheden centraal staat.
3. De *late adolescentie*, waarin jongeren beginnen verplichtingen aan te gaan met betrekking tot maatschappelijke positie en persoonlijke relaties.

Het is echter lastig om deze fasen te markeren via leeftijdsgrenzen[1]. De adolescentie is een periode van overgang, waarin zich veranderingen voordoen op verschillende domeinen.[2] Al deze veranderingen leveren een bijdrage aan de identiteit. De ontwikkeling

[1] Als vuistregel kan de volgende indeling worden gehanteerd: vroege adolescentie: 10 – 13 jaar, midden adolescentie: 14 – 18 jaar, late adolescentie: 19 – 22 jaar.

[2] Hierbij worden de volgende domeinen onderscheiden (Wit, Slot en Aken 2007, 16-22):

1. Het biologische domein. Dit heeft betrekking op het veranderen van de uiterlijke kenmerken en van de seksuele ontwikkeling.
2. Het domein van de cognities. Jongeren leren om abstract en in hypothetische termen te denken. Het vermogen om het perspectief van anderen aan te nemen en daardoor anderen te begrijpen neemt toe.

van de identiteit wordt gezien als de belangrijkste ontwikkelingstaak tijdens de adolescentie (Wit, Slot en Aken 2007, 11-22). Met het begrip *identiteit* betreden we het terrein van de ontwikkelingspsychologie[1]. Identiteit verwijst naar de kenmerken die een persoon een gevoel van eigenheid en continuïteit geven en die de persoon tot één en dezelfde persoon maken in de ogen van anderen. In de adolescentie zijn de biologische rijping en de cognitieve ontwikkeling voltooid. De adolescent wordt nu geconfronteerd met sociale verwachtingen die aan volwassenen worden gesteld. Alle ingrediënten voor het ontwikkelen van een eigen identiteit zijn nu aanwezig. De adolescent staat voor de zware taak om alle veranderingen die nu plaatsvinden te integreren. Er moet een eigen plek in de samenleving worden gezocht. De maatschappij verwacht dat de adolescent duidelijk maakt waar hij of zij staat in het leven. (Wit, Slot en Aken 2007, 127-128). Met andere woorden: aan het einde van de adolescentieperiode heeft de adolescent keuzes gemaakt en zich maatschappelijk verbonden[2]. Belangrijke verbindingen zijn die met een levenspartner en een werkgever. Maar ook de verbinding met een kerkelijke gemeente past in dit plaatje.

3.5 Participatie

In het *Verdrag inzake de rechten van het kind* zoals dat door de Verenigde Naties (VN) is opgesteld, is vastgelegd dat kinderen mee mogen praten over zaken die hen aangaan[3].

---

3. Het sociale domein. Door rolverandering verwerven jongeren een andere sociale status. Bijvoorbeeld door deelname aan het arbeidsproces. Ook treden er veranderingen op doordat andere eisen worden gesteld aan relaties.

[1] Ontwikkelingspsychologie is ontstaan in de 19e eeuw en daarmee is een relatief jong studieterrein. Zij onderzoekt de ontwikkeling van het menselijk gedrag. In de loop der jaren zijn een aantal theorieën en modellen ontwikkeld. Een model dat een verklaring levert voor alle menselijke gedragingen gedurende de levensloop ontbreekt echter. De bestaande theorieën richten zich vaak op één gebied van de ontwikkeling of een bepaalde tijdsperiode. De belangrijkste theorieën waarbij adolescenten binnen de scope van het onderzoek vallen zijn (Verhofstadt-Denève, Geert en Vyt 1995):

1. Cognitieve ontwikkelingspsychologie (Piaget).
2. Cognitieve moraaltheologie (Kohlbrugge).
3. Informatietheorie.
4. Cultuurhistorische theorie (Vygotsky).
5. Psychoanalytische theorie (Erikson).

De psycholoog Erik H. Erikson heeft het identiteitsbegrip geïntroduceerd in de ontwikkelingspsychologie. De ontwikkeling van de persoonlijkheid verloopt volgens Erikson in acht fasen. In deze fasen worden zogenaamde componenten of elementen ontwikkeld. Een component ontstaat, komt in een crisis en vindt aan het eind van de fase een oplossing (Erikson 1971, 96-99).

[2] Het idee van bindingen ('commitments') bouwt voort op de theorie van Erikson en is ontwikkeld door James E. Marcia. Hij ontwikkelde het *identiteitsstatusmodel* en richt zich hierbij op de *commitments* (bindingen) die jongeren aangaan tegen het einde van de adolescentie. Het model van Marcia kent twee invalshoeken: *exploratie* en *binding*. Exploratie heeft betrekking op het uitproberen van keuzemogelijkheden op het gebied van school, werk, relaties, politiek en levensbeschouwing. Binding heeft betrekking op de mate waarin jongeren zich gebonden voelen aan hun keuzes. Door exploratie en binding met elkaar te verbinden komt Marcia tot vier statussen: identity achievement, foreclosure, moratorium en identity diffusion. Alleen bij de eerste status is sprake van sterke bindingen die tot stand zijn gekomen naar een periode van exploratie (Wit, Slot en Aken 2007, 135-137).

[3] Bijvoorbeeld in de volgende artikelen (Unicef 1989):

1. Ieder kind heeft het recht zijn mening vrijelijk te uiten in aangelegenheden die het kind betreffen, waarbij aan de mening van het kind passend belang moet worden gehecht (artikel 12).
2. Elk kind heeft het recht, zowel binnen als buiten de landsgrenzen, zijn mening te uiten, informatie te verkrijgen of te verschaffen en denkbeelden door te geven (artikel 13).
3. De Staat eerbiedigt het recht van het kind op vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst, en de rechten en plichten van de ouders om het kind hierbij te begeleiden (artikel 14).

Op mondiaal niveau lijkt hiermee de participatie van jongeren, in ieder geval op papier, te zijn gewaarborgd. De vraag is hoe dat in de samenleving vervolgens zijn beslag krijgt. De Nederlandse overheid onderkent dat de samenleving steeds nieuwe en zwaardere eisen aan jongeren stelt. Vanaf 1996 werkt de interdepartementale Commissie Jeugdonderzoek (CJO) aan een onderzoeksprogramma om een kader te ontwikkelen voor studie en beleid met betrekking tot de maatschappelijke positie van jongeren[1]. Dit heeft geleid tot een aantal publicaties en de instelling van de Nationale Jeugdmonitor[2]. In de publicatie waarin de focus ligt op de participatie van jongvolwassenen wordt gesteld dat we vanaf de jaren vijftig op weg zijn van een 'gehoorzaamheidsmaatschappij' naar een 'samenlevingsmaatschappij'. Opvoedings- en onderwijspraktijken zijn gericht op het aanleren van cognitieve, emotionele en sociale vaardigheden die het individu nodig heeft om met de dynamiek van de moderne samenleving uit de voeten te kunnen. In de gehoorzaamheidsamenleving was sprake van een *top-down*-sturing waarbij iedereen zich oriënteerde op geaccepteerde machtscentra, zoals de kerk, de overheid of de onderwijsinstelling. Deze wijze van besturen is echter op gespannen voet geraakt met de sociale werkelijkheid. De werkelijkheid is zo complex geworden dat zij niet meer in één ordeningslogica gevangen kan worden. Veel organisaties hebben daarom geëxperimenteerd met structuren waarbij de verantwoordelijkheid op lagere niveaus wordt neergelegd. Individuen en kleine teams zijn daarbij verantwoordelijk voor hun eigen initiatieven, doelstellingen en planningen (Dielemans, et al. 1999, 15-17). Er is sprake van decentralisatie van verantwoordelijkheden[3]. Centraal staat het begrip *zelfsturing*[4]. Dit begrip wordt als volgt beschreven:

---

4. Kinderen hebben het recht om samen te komen, om lid te worden van verenigingen en verenigingen op te richten (artikel 15)

[1] Deze informatie wordt beschikbaar gesteld via de website van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. De CJO heeft een top 5 opgesteld van de meest actuele vragen (Commissie Jeugdonderzoek 1997, 34-38):

1. Niet de lusten wel de lasten! Jeugd telt mee?
2. Nieuwe winners-nieuwe losers! Tweedeling voorkomen?
3. Steeds jonger, steeds heftiger! Riskant gedrag in de hand?
4. Sociale integratie bedreigd! Sociale cohesie bewaard?
5. Van kwaad tot erger! Geweld en criminaliteit verminderd?

Het eerste vraagstuk gaat direct in op de participatie van jongeren in de samenleving.

[2] Deze monitor is een samenvatting van informatie op papier en op internet over de situatie van de jeugd in Nederland. Doel is om beleidsmakers op het niveau van Rijk, gemeente en provincie te informeren over de situatie van de jeugd. Vanaf 2007 worden de gegevens gepubliceerd via de website http://jeugdmonitor.cbs.nl.

[3] Bij de overheid en in het bedrijfsleven is dit vertaald in het begrip 'zelfsturende teams'. Dat dat niet altijd tot successen leidt zien we bij de Belastingdienst. Daar heeft men begin 2009 afscheid genomen van de zelfsturende teams die vanaf 2001 waren geïntroduceerd. Grote automatiseringsproblemen, bezuinigingen en uitbreiding van het takenpakket hebben geleid tot grote problemen die niet door de organisatie van zelfsturende teams kon worden opgelost (zie: http://www.volkskrant.nl/economie/article1198644.ece/Hierarchie_terug_bij_Belastingdienst).

[4] Dit begrip is het (voorlopige) eindresultaat als het gaat om de positie van het individu in de Nederlandse samenleving. In de jaren vijftig werd het begrip 'zelfverantwoordelijke zelfbepaling' geïntroduceerd. Dit gebeurde tegen de achtergrond van een zekere toekomst. Jongeren werden geacht een keuze te maken voor partner en beroep die de rest van hun leven bepaalde. In de jaren zeventig verschoof dit naar 'zelfontplooiing'. In deze periode versnelde de welvaartgroei en werd de verzorgingsstaat opgebouwd. Er ontstond een rotsvast geloof in de maakbaarheid van de samenleving. Belemmeringen moesten, vaak door de overheid, worden weggenomen zodat ieder individu zich kon ontplooien. In de jaren tachtig vond een verschuiving plaats naar 'zelfredzaamheid'. Aanleiding hiervoor was de economische recessie. De kosten van de welvaartstaat liepen op omdat steeds meer mensen een beroep deden op de verzorgingsstaat. Het besef drong door dat mensen de noodzakelijke vaardigheden moesten verwerven om in staat te

"'Sturing' duidt op de noodzaak steeds opnieuw de koers te bepalen aan de hand van binnenkomende informatie die adequaat moet worden verwerkt en moet resulteren in koersbehoud of koersverandering. Zelfsturing is richting geven aan een persoonlijke ontwikkeling en daarbij voortdurend rekening houden met veranderende mogelijkheden en beperkingen. De beperkingen zijn zelfs inherent en anders dan bij zelfontplooiing zijn beperkingen niet zozeer belemmeringen als wel creatief te hanteren gegevens. Zelfsturing is dus iets anders dan je wil opleggen aan een situatie. Tot zelfsturing behoort wisselwerking met anderen. Het zijn steeds twee zijden van de eenzelfde medaille: enerzijds is onderscheid en zelfstandigheid vereist, anderzijds samenwerking en betrokkenheid. Juist die tweezijdigheid onderscheidt zelfsturing van een begrip als zelfontplooiing. Het gaat om een eigen richting geven aan en rekening houden met, hetgeen een zekere zelfbeheersing vraagt (Dielemans, et al. 1999, 24)."

Eén van de conclusies van het rapport van de rijksoverheid is dat het vermogen tot zelfsturing jongeren niet komt aanwaaien. Het vermogen moet worden geleerd, ontwikkeld en geoefend. Daarvoor zijn krachtige leeromgevingen nodig. Die omgevingen moeten voldoende rekening houden met de werkelijkheid van arbeid, zorg, vrije tijd en sociale participatie en waarin begeleiders fungeren als een coach, die aanmoedigt, op informatiemogelijkheden wijst, op verzoek uitleg geeft en suggesties doet voor probleemaanpak en probleemoplossing (Dielemans, et al. 1999, 89). Participatie van jongeren is dus geen sinecure. Een organisatie die overweegt om actief te werken aan jongerenparticipatie moet rekening houden met een fors veranderingsproces. De verandering heeft betrekking op het organisatiemodel, de managementstijl en de manier van communiceren[1].

zijn zichzelf te redden. Jeugdbeleid spitste zich toe op specifieke doelgroepen (Dielemans, et al. 1999, 20-23)

[1] Ter illustratie: de Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling (DMO) van de gemeente Amsterdam heeft een handboek laten ontwikkelen door onderzoeksbureau YoungWorks waarin wordt beschreven hoe welzijnsorganisatie om kunnen gaan met jongerenparticipatie. Inclusief bijlagen telt dit handboek maar liefst 140 pagina's. Het belang van dit handboek is dat het geen theoretische verhandeling is, maar geworteld is in de praktijk (Althuis, et al. 2003).

4 Tussenstand

4.1 Waarom jongerenparticipatie?

In het voorgaande hebben we gezien dat Nederland in snel tempo ontkerkelijkt en dat jongvolwassenen hierbij het initiatief hebben genomen. Op dit moment ligt het percentage 16-30 jarigen dat zich niet meer rekent tot een kerkgenootschap boven de 70%. De ontkerkelijking heeft het hardst toegeslagen in de grootste twee kerkgenootschappen, de Protestantse Kerk Nederland (PKN) en de Rooms-katholieke Kerk (RKK). De kleinere gereformeerde kerken zoals de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt (GKv), de Christelijke Gereformeerde Kerk (CGK) en de Nederlandse Gereformeerde Kerk (NGK) hebben een minder groot verloop, maar ook daar zien we nu dat de jongvolwassenen minder affiniteit hebben met de gemeente waarin ze zijn opgegroeid en dreigen af gaan haken. Verrassend genoeg zien we dat op dit moment de aandacht voor religie in de samenleving aan het toenemen is. De gevestigde kerken lijken echter niet in staat om hier adequaat op in te spelen en blijven een marginale rol spelen in het publieke domein. Op het gebied van kinder- en tienerwerk zijn de afgelopen grote investeringen gedaan. Zowel in geld als in tijd. Verschillende organisaties bieden materialen en werkvormen aan waarmee kerken activiteiten voor leeftijdsgroep 4 – 16 jaar kunnen worden opgezet. Daarnaast zijn er voldoende mogelijkheden om leiders voor deze groepen toe te rusten. Het rendement van deze investering lijkt echter beperkt, als we constateren dat jongeren vanaf een jaar of 17 de eigen gemeente massaal de rug toe keren.

Het belang van de overheid voor de participatie van jongeren is evident. Een samenleving waaraan grote groepen niet langer deelnemen, leidt op termijn tot een stuurloze, gesegregeerde samenleving. De *civil society* kan alleen bestaan bij gratie van participerende burgers. Vraag is nu wat het belang van jongerenparticipatie en zelfsturing is voor de Nederlandse kerken. Het antwoord op deze vraag is niet eenduidig te geven, maar hangt samen met de wijze waarop de kerk haar rol ziet, nu en in de toekomst. Anders dan de staat, is de kerk geen noodzakelijkheid. Als de staat morgen ophoudt te bestaan, leidt dat onherroepelijk tot crisis, revolutie en oproer. Als de (plaatselijke) kerk haar deuren sluit, is dat even vervelend voor de direct betrokkenen, maar het zal geen of weinig impact hebben op de samenleving. De noodzaak voor jongerenparticipatie hangt daarom samen met de missie van kerk. Een kerk die meent een boodschap te hebben voor de mensen in de samenleving en die nu en die toekomst wil uitdragen, zal zich moeten realiseren dat de integratie van jonge mensen een onmisbare factor voor succes is. Daarom: om te overleven en te kunnen functioneren op lange termijn is de participatie van jongeren voor de kerk net zo relevant als voor de samenleving als geheel.

4.2 Visie op de kerk

Naast het overlevingsargument is er nog een veel belangrijker argument voor jongerenparticipatie en dat heeft te maken met het doel van het kerk-zijn. Het bijzondere van de kerk ligt niet in haar organisatievorm, maar in de aard van haar activiteiten. Gezien vanuit hun oorsprong beogen die activiteiten om wat heeft plaatsgevonden in Israël en Christus door tijd en ruimte voort planten. Vanuit hun doel beogen die activiteiten om door middel van die geschiedenis mensen te vernieuwen, door ze in relatie met God en Christus te brengen en zo in een nieuwe relatie tot elkaar en tot de wereld (Berkhof

2002, 341)[1]. Concreet betekent dat dat er drie dimensies zijn die bepalend zijn voor het kerk-zijn:

1. Het gaat om de omgang met God (Mystiek).
2. Het gaat om de gemeenschap met elkaar (Koinonia).
3. Het gaat om de dienst aan de samenleving (Diaconia)[2].

Deze dimensies kunnen niet van elkaar worden losgemaakt. Als we samenkomen voor de ontmoeting met God en voor de dienst aan mens en samenleving, dán ontstaat gemeenschap in de betekenis van Koinonia. Samenhang betekent dat deze drie dimensies in alle handelingsvelden (kerkdienst, catechese, diaconie, evangelisatie, bestuur) moeten terugkomen (Hendriks 2008, 53-58)[3]. In een dergelijke definitie is er geen ruimte voor onderscheidt naar geslacht, leeftijd of huidskleur. Gemeenschap betekent onvoorwaardelijke insluiting. De kerk als bemiddelend als brug-gebeuren tussen God en wereld strekt zich daarbij logischerwijs ook naar de wereld van jongeren.

4.3 Jongerenparticipatie: bedreiging of uitdaging

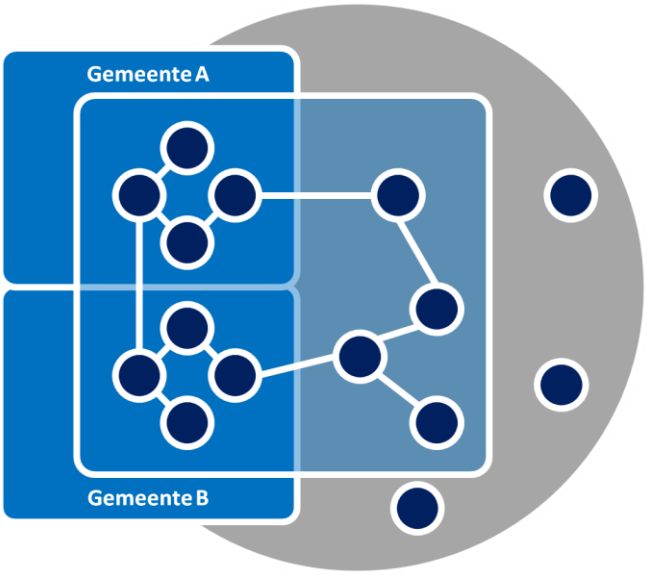
De psychologie leert ons dat de belangrijkste ontwikkelingstaak van de adolescent is om een eigen identiteit te ontwikkelen. De adolescent ziet zich geplaatst voor uitdagingen op het gebied van relaties, studie, werk, politiek en levensbeschouwing. Voortdurend moeten oplossingen worden bedacht en alternatieven worden afgewogen om tot een definitieve keuze te komen. De experimentele ruimte die hier voor nodig is, kan haaks staan op de ruimte die de gevestigde kerken kunnen of willen bieden. Ruimte bieden aan jongeren kan inhouden dat bestaande elementen in een gemeente veranderen. Verandering roept per definitie weerstand op. Het is daarom van belang om een veranderingsproces goed te begeleiden. Ook is het van belang om heldere en realistische doelen te formuleren en hierover duidelijk te communiceren. Naast bedreigingen zijn er ook uitdagingen. Eén van die uitdagingen is dat achter het grote sociale netwerk van de 'eigen' jongeren een nog groter sociaal netwerk schuilgaat. Een gemeente die serieus gestalte wil geven aan haar missionaire taak heeft hier een uitgelezen kans om in een paar stappen een hele grote groep te bereiken. Figuur 5 probeert dit te verduidelijken. De tekening zijn we eerder tegengekomen in paragraaf 3.3 om de gewijzigde vorm van jongerennetwerken te duiden.

[1] Berkhof komt vervolgens tot negen element die wezenlijk zijn voor de kerk als overdrachtsinstituut: onderricht, doop, preek, gesprek, avondmaal, diaconie, eredienst, ambt en kerkorde (Berkhof 2002, 342-385)

[2] De verwerkelijking van de dimensies Mystiek, Koinonia en Diaconia maakt de kerk tot een tegenbeweging:

1. Tegenover de trends van zinloosheid en agnosticisme: Mystiek, de omgang met God.
2. Tegenover de trends onherbergzaamheid en commercialisering van alle relaties: Koinonia, de ontmoeting van mens tot mens; aandacht voor elkaar.
3. Tegenover de angstige gerichtheid van de kerk op haar eigen voortbestaan: Diakonia, in de dubbele betekenis van prediken en boze geesten uitdrijven (Hendriks 2008, 65-66).

[3] Hendriks wijst er in dit verband op dat dit schema ook aanwijzingen geeft voor evaluatie. Als voorbeeld noemt hij de kerkdienst. Bij de beoordeling is het niet van belang om te kijken naar het aantal bezoekers, maar van het antwoord op de vragen of de liturgie zo gestalte gekregen heeft dat bezoekers iets van God op het spoor kunnen komen, en of zij iets op het sporen komen van gemeenschap en van aandacht voor de 'arme' (Hendriks 2008, 59)

Figuur 5: Missionaire kans voor jongerennetwerken.

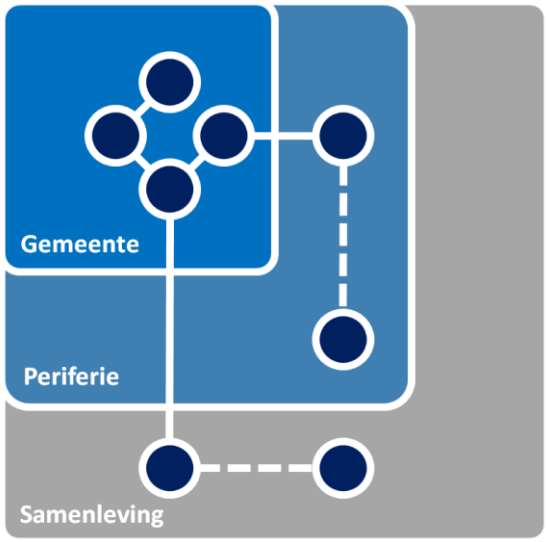
In de figuur is nu een witte box getekend om het netwerk en één klap is duidelijk hoe het speelveld van het jongerenwerk is gewijzigd. Dit levert meerdere kansen op:

1. Via het netwerk is het mogelijk om missionaire activiteiten op te zetten om zo jongeren in de samenleving met het evangelie te bereiken.
2. Jongeren die een lossere binding krijgen met de gemeente blijven via het netwerk toch in beeld. Op deze manier is het bijvoorbeeld mogelijk om een vorm van pastoraat te ontwikkelen voor jongeren die randkerkelijk zijn geworden en via het reguliere pastoraat niet meer bereikbaar zijn.
3. Gemeenten kunnen hun krachten bundelen. Samenwerking wordt eenvoudiger. Zeker voor kleinere gemeenten kan dit interessant zijn[1].

Het opzetten en in standhouden van deze netwerken is een natuurlijk proces dat niet of moeilijk door een kerkelijke organisatie te sturen is. Wel is het voor een kerk mogelijk om deze netwerken te faciliteren, te monitoren en in te zetten in het eigenlijk kerkelijke leven. Dit betekent echter een omslag in het denken en heeft ook gevolgen voor de eigen kerkelijke organisatie.

Figuur 6 is afgeleid van Figuur 5. Het speelveld is nu verdeeld in drieën: de plaatselijke gemeente, de periferie van de gemeente en de samenleving. Met de periferie wordt de brede rand van de kerk bedoeld. In dit gebied zitten mensen die op papier nog lid zijn van de gemeente, maar in de praktijk niet meer actief betrokken zijn.

[1] Overigens moeten we ons goed realiseren dat de verschillen tussen de kerkgenootschappen voor de opgroeiende generatie minder evident dan voor hun ouders en grootouders. Het gescheiden optrekken van bijvoorbeeld de GKv, CGK en NGK zal steeds meer worden gezien als een 'dingetje' van een voorgaande generatie die nog de sporen van de verzuiling met zich meedraagt.

Figuur 6: Netwerken in gemeente, periferie & samenleving.

De eerste stap is dat we het netwerk in kaart brengen. Redenerend vanuit de gemeente kunnen we uit het schema we vier typen relaties aflezen:

1. Relaties tussen jongeren binnen de gemeente, deze zorgen ervoor dat het binnengemeentelijke netwerk in stand wordt gehouden.
2. Relaties tussen jongeren uit de gemeente en jongeren in de periferie.
3. Relaties tussen jongeren uit de gemeente en jongeren in de samenleving.
4. Relaties die niet zichtbaar zijn vanuit het perspectief van de gemeente. Deze zijn in het schema met een onderbroken lijn weergegeven.

Bij de uitwerking van ons model laten we deze categorie buiten beschouwing. Verder moeten we ons realiseren dat er nog andere relaties mogelijk zijn. Denk bijvoorbeeld aan jongerenwerkers die nog steeds contacten onderhouden met jongeren in de periferie of samenleving. De tweede stap is om te kijken hoe we dit netwerk kunnen 'exploiteren'.

4.4 Vraag & aanbod

Een bedrijf dat MP3-spelers produceert is er bij gebaat dat de schappen in de winkels gevuld zijn met een product dat tegen zo laag mogelijke kosten wordt geproduceerd. Het bedrijf ontwerpt een standaardproduct en hoopt dat zoveel mogelijk mensen dat uiteindelijk zullen kopen. De MP3-spelers worden geproduceerd, zonder dat de fabrikant de zekerheid heeft dat al die MP3-spelers ook daadwerkelijk worden afgenomen. De fabrikant bepaalt wat er gemaakt wordt. We noemen dit een *aanbodgestuurde* aanpak

Voor relatief goedkope producten is dit een goede werkwijze. Heel anders ligt dat bij meer kapitaalintensieve goederen. Neem bijvoorbeeld luxejachten. Geen fabrikant zal het in zijn hoofd halen om hiervan honderd te bouwen, zonder er zeker van te zijn dat hij ze ook alle honderd verkoopt. Hierbij speelt verder nog mee dat elke klant van een luxejacht graag iets unieks wil en zijn stempel op het eindproduct wil zetten. Deze aanpak noemen we *vraaggestuurd*.

Deze voorbeelden uit de logistieke wereld kunnen we toepassen op het jongerenwerk. Kinder- en tienerwerk wordt gestuurd door het aanbod. Materiaal voor deze doelgroep wordt centraal ontwikkeld. De eindgebruikers, lees: de kerken, hebben geen directe invloed op de inhoud van materiaal. Zij kunnen hoogstens een selectie maken van wat ze wel of niet aan hun jongeren aanbieden. Voor jongeren tot aan een jaar of 16-18 werkt dit prima. Het is vergelijkbaar met de situatie op school, waarin ook niet wordt

gevarieerd, afgezien van niveau en profielkeuzes. Een aanbodgestuurde aanpak werkt echter niet meer voor 18-jarigen en ouder. Op deze leeftijd maken jongeren zelfstandig keuzes en daardoor ontstaan ook andere behoeften. Vanaf nu is het van belang om vraaggestuurd te gaan werken. Met andere woorden: jongerenwerk wordt maatwerk. Hierbij spelen een groot aantal variabelen een rol bij de het uiteindelijke ontwerp, bijvoorbeeld:

- Hoe groot is de jongerenpopulatie?
- Wat is de samenstelling van de jongerenpopulatie, wat is de verhouding tussen werkende en studerende jongeren?
- Gaat het om een stadsgemeente of een plattelandsgemeente?
- Is er samenwerking met andere gemeenten mogelijk?
- Welke netwerken zijn er en hoe zijn ze samengesteld?
- Welke vragen leven er op levensbeschouwelijk, maatschappelijk en politiek terrein?

5 Vertrekpunt

5.1 The Big Picture

Jongerenwerk is gemeenteopbouwwerk. De waarheid van deze stelling wordt pijnlijk zichtbaar in die gemeenten die het jongerenwerk de afgelopen decennia hebben verwaarloosd. Het percentage jongeren dat zich ontrekt aan de kerkelijke gemeenten overstijgt nog steeds het percentage ouderen dat zich ontrekt, met het logische gevolg dat de kerkpopulatie vergrijsd. Zoals de statistieken aantonen geldt dit in het bijzonder voor de grote kerkelijke genootschappen zoals de Rooms-katholieke kerk en de Protestantse Kerk Nederland[1]. De stagnatie in groei van de orthodoxere gemeenschappen in het gereformeerde spectrum, is een indicatie dat dit fenomeen zich niet langer beperkt tot de grote kerkgenootschappen. Er is dus alle reden om bezorgd te zijn. Het vasthouden van jongvolwassenen kan daarom een eerste stap zijn in het proces van revitalisatie van de gevestigde kerken. Hoewel deze studie de focus heeft op de groep jongvolwassenen, aan de onderkant globaal begrensd door de 17-jarigen en aan de bovenkant door 24-jarigen, heeft zij toch het welzijn van de hele plaatselijke gemeente op het oog. Doel is het bevorderen van de participatie van de jongvolwassenen in de plaatselijke gemeente. In het verlengde daarvan wordt ook gezocht naar een methode om de continuïteit van de plaatselijke gemeente op langere termijn te bevorderen. Hierbij kunnen we spreken van een aanpak op strategisch, tactisch en operationeel niveau.

1. Strategisch → De continuïteit van de gemeente op lange termijn.
2. Tactisch → De plek van de groep jongvolwassenen in het geheel van de plaatselijke gemeente.
3. Operationeel → De rol van de individuele jongvolwassenen en de kleine groep.

5.2 Methodiek

Met enige dankbaarheid kunnen we constateren dat er de afgelopen jaren wereldwijd veel aandacht is besteed aan het ontwikkelen van modellen om processen van gemeenteopbouw te initiëren en te ondersteunen. Vanuit de Verenigde Staten komen het *Purpose Driven Church*-model van Rick Warren en het *Willow Creek Community Church*-model van Bill Hybels. Dichter bij huis vinden we het model van de *Natuurlijke Gemeenteontwikkeling* van Christian Schwarz en het model van de *Gemeenteopbouw rondom het Woord* van Christian Möller (beide in Duitsland). Vanuit Engeland komt het *Healthy Churches Handbook* van Robert Warren. En *down-under* is het *Life-Survey* model ontwikkeld door Peter Kaldor. Van eigen bodem tenslotte komt het *Herberg*-model van Jan Hendriks[2]. Al deze modellen hebben hun nut in de praktijk bewezen en er lijkt genoeg te kiezen. De keuze van het model wordt echter bepaald door wat je voor ogen hebt. Bij ons onderwerp gaat het in eerste instantie om de deelname van jongeren die al min of meer bekend zijn met de 'taal van het geloof'. Modellen met een sterk missionaire focus vallen daarom bijvoorbeeld al af.

Naast het *Herberg*-model heeft Hendriks een theorie ontwikkeld die de overige modellen overschrijdt. Hierbij maakt hij gebruik van gegevens uit de organisatieontwikkeling. In deze theorie worden drie soorten factoren onderscheiden:

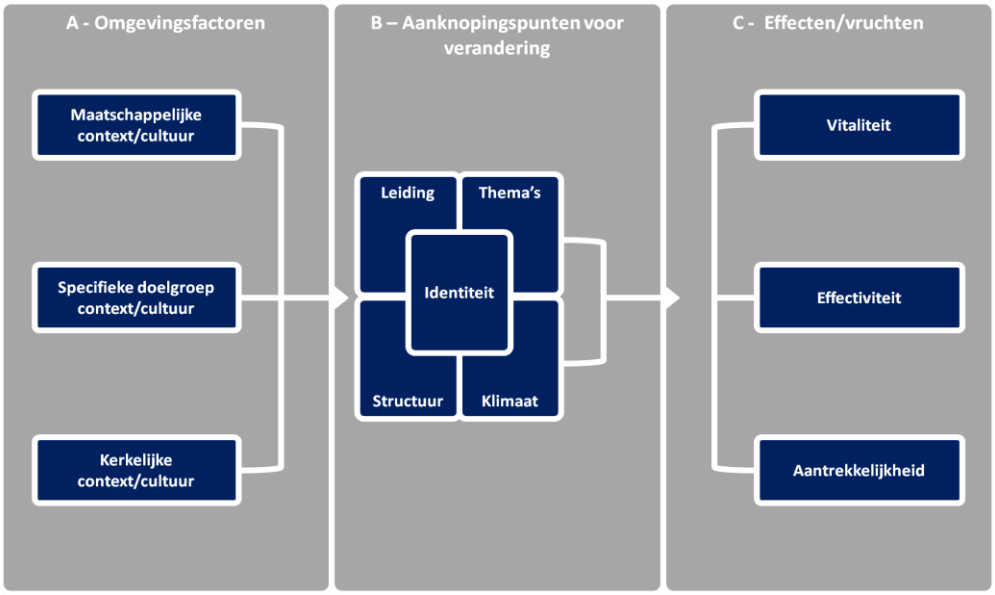
1. Omgevingsfactoren.

[1] Zie Bijlage A.

[2] Een samenvatting van al deze modellen en een beknopte evaluatie, behalve van het model van Robert Warren, is te vinden in het boek *Veelkleurig verlangen: wegen van missionair gemeente-zijn'* van René Erwich (Erwich 2008).

2. Aanknopingspunten voor verandering.
3. Effecten.

De tweede groep factoren vormt het hart van het systeem. Hierin vinden we vijf factoren die de vitaliteit van het systeem positief beïnvloeden. Deze vijf factoren staan niet op zichzelf maar vormen een samenhangend en elkaar beïnvloedend geheel. De invulling van deze factoren wordt bepaald door de omgevingsfactoren. De omgevingsfactoren vallen uiteen in maatschappelijke omstandigheden en de traditie (Hendriks 2008, 95-103).

Figuur 7: Aanknopingspunt voor veranderen gebaseerd op Organisatieontwikkeling (OO).

Bij het ontwikkelen van ons model nemen we de theorie van Hendriks, zoals hiervoor kort is geschetst, in overweging. We voegen één wijziging toe: bij de omgevingsfactoren betrekken we naast de kerkelijke en maatschappelijke context ook de specifieke context van de doelgroep. Ons model streeft uiteindelijk naar verandering op korte en lange termijn. Voor deze verandering is noodzakelijk dat we de omgevingsfactoren in kaart brengen. Dat kan op een heel algemeen niveau ('hoe denkt men in Nederland over religie'), maar ook op locaal niveau ('hoe denken de mensen in mijn wijk over religie'). Vanuit de kerkelijke context kunnen vragen worden gesteld als 'Wat is het beleid van mijn kerkelijke denominatie op landelijk niveau? en 'Hoe manifesteert zich dat in mijn woonplaats?'. Het in kaart brengen van deze omgevingsfactoren is een wezenlijk onderdeel van ons model omdat het bepaald hoe de vijf factoren die Hendriks onderscheid worden ingevuld om de gewenste verandering te bewerkstelligen.

5.3 Pakket van eisen

Een van de punten van de theologie van Paulus is de roep om te streven naar eenheid. In de reformatorische traditie ligt de nadruk vooral op het thema 'rechtvaardiging door het geloof', wellicht dat door deze focus juist in de reformatorische traditie het zo gemakkelijk tot kerkscheuringen is gekomen. Paulus wijst ons echter de weg van de eenheid. Om te beginnen de eenheid tussen de Joden en de heidenen. Hij noemt dit het *musterion*: *God heeft ons in al zijn wijsheid en inzicht dit mysterie onthuld: zijn voornemen om met Christus de voltooiing van de tijd te verwezenlijken en zijn besluit om alles in de hemel en op de aarde onder één hoofd bijeen te brengen, onder Christus* (Efeziërs 1 : 8-10, NBV). Eenheid heeft in de visie van Paulus dus allereerst betrekking op met samenbrengen van de Joden en de heidenen, maar in het vervolg van de brief aan de Efeziërs en ook in de brief aan de Kolossenzen, waarin hij duidelijk de plaatselijke gemeente

op het oog heeft: *Omdat God u heeft uitgekozen, omdat u zijn heiligen bent en hij u liefheeft, moet u zich kleden in innig medeleven, in goedheid, bescheidenheid, zachtmoedigheid en geduld. Verdraag elkaar en vergeef elkaar als iemand een ander iets te verwijten heeft; zoals de Heer u vergeven heeft, moet u elkaar vergeven. En bovenal, kleed u in de liefde, dat is de band die u tot een volmaakte eenheid maakt. Laat in uw hart de vrede van Christus heersen, want daartoe bent u geroepen als de leden van één lichaam. Wees ook dankbaar. Laat Christus' woorden in al hun rijkdom in u wonen; onderricht en vermaan elkaar in alle wijsheid, zing met heel uw hart psalmen en hymnen voor God en liederen die de Geest u vol genade ingeeft. Doe alles wat u zegt of doet in de naam van de Heer Jezus, terwijl u God, de Vader, dankt door hem (Kolossenzen 3:12-17, NBV).*

Het streven naar eenheid is het Leitmotiv voor ieder model voor gemeenteontwikkeling, of zou dat moeten zijn. De Bijbelse notie van eenheid staat dus haaks op de initiatieven om het jongerenwerk buiten de gemeente om te organiseren. We noteren **eenheid** als eerste eis aan ons model.

De oude Sovjet-Unie kende een centraal geleide economie. Alles werd van bovenaf, door de politiek, bepaald. De producent en de consument konden alleen via de politiek invloed uitoefenen op de economie. Van de economie van de Sovjet-Unie is bekend dat zij weinig efficiënt is geweest. Voor een deel is dit te verklaren door de irrealistische vijfjarenplannen van de communistische regering, maar voor een groot deel ook door het gebrek aan verantwoordelijkheid dat de mensen voelden voor hun werk en hun productie. In de landbouw bijvoorbeeld werd dit zichtbaar in de kolchozen[1] waar mensen mochten beschikten over een klein lapje eigen grond. De opbrengst van dit private bezit lag vaak veel hoger dan de opbrengst van de kolchozen zelf. Ook in de westerse samenleving zien we dat er een positief verband bestaat tussen de mate waarin iemand verantwoordelijk is en zijn of haar productiviteit. In managementliteratuur wordt dit geduid met de term *ownership*. De gedachte is dat ownership de kwaliteit verhoogd, tot minder ziekteverzuim leidt, de creativiteit bevorderd en ook een positief effect heeft op het vermogen tot innovatie. Het advies- en reclamebureau Young Works deed in 2003 een onderzoek voor de Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling Amsterdam naar de wensen en behoeften van jongeren. Aanleiding tot dit onderzoek was de vraag hoe je jongeren bij activiteiten in hun eigen stad kunt betrekken[2]. Hierbij wordt jongerenparticipatie gezien als een verzamelwoord voor alle situaties waarbij jongeren actief betrokken raken bij de maatschappij om hen heen. Er worden drie manieren besproken om jongeren ergens bij te betrekken:

1. Jongeren worden geïnformeerd.
2. Jongeren geven hun mening.
3. Jongeren beslissen mee.

Jongerenparticipatie is in deze benadering een leerproces. Via de stappen 1 en 2 kan uiteindelijk worden bereikt dat jongeren meebeslissen (Althuis, et al. 2003, 16). De aanpak van DMO Amsterdam is een hele stap in de goede richting, en in ons model zullen we deze stappen ook zeker moeten integreren, maar we willen ook nog een stap verder gaan door jongeren volledige verantwoordelijkheid te geven over hun activiteiten. Daarom noteren we de term **ownership**[3] als tweede eis aan ons model.

---

[1] Dit landbouwsysteem kende twee vormen van organisatie: de sovchozen en de kolchozen. De sovchozen waren staatsboerderijen die volledig door de staat werden geleid. Kolchozen waren collectieve boerderijen waar boeren nog een klein stukje eigen bezit hadden.

[2] Het volledige rapport is te downloaden van de site van de Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling Amsterdam: http://www.dmo.amsterdam.nl/jeugd/hoofdcategorie/jeugdbeleid/publicaties.

[3] De term laat zich niet goed in het Nederlands vertalen. Daarom is er voor gekozen om het Engelse term te handhaven.

Eén van de kenmerken van de jongerencultuur is dat zij dynamisch en divers is. De diversiteit komt tot uitdrukking in de diverse subculturen, zichtbaar in kleding, muziek en andere cultuurdragers. Totdat jongeren een jaar of 16, 17 zijn is er qua dagelijkse bezigheden sprake van een zekere homogeniteit omdat iedereen vanwege de leerplicht op een middelbare school zit. Tijdens de periode van jongvolwassenheid wordt de diversiteit meer evident, als er keuzes moeten worden gemaakt voor werk of vervolgstudie. De agenda's van jongvolwassenen lopen daarom niet meer synchroon. Jongvolwassen-zijn is geen 8-tot-5 baan. Het maakt verschil of je op kamers zit en studeert of dat je in HAVO-5 zit en thuis woont. Een model dat zich richt op jongerenparticipatie zal hiermee rekening moeten houden. Een vast moment van samenkomen op dinsdagavond van acht tot negen zou wel eens een deel van de doelgroep kunnen uitsluiten. De diversiteit komt ook tot uiting in de verschillende vraagstukken waarmee jongvolwassenen worden geconfronteerd. Iemand die werkt wordt met andere vragen geconfronteerd dan iemand die studeert, en de situatie van iemand die op zichzelf woont, verschilt van iemand die nog thuis woont. Verschillen in visies op bijvoorbeeld relatievorming, seksuele ontwikkeling, seksuele geaardheid en maatschappelijke engagement leiden tot een heterogene doelgroep waar een rigide 'rechttoe-rechtaan-model' weinig zoden aan de dijk zet. We noteren **dynamiek** als derde eis. Hiermee bedoelen we dat het model de dynamiek en diversiteit van de doelgroep moet kunnen opvangen.

Ten opzichte van voorgaande generaties maken jongeren tegenwoordig deel uit van uitgebreide sociale netwerken. Nieuwe communicatiemiddelen zoals MSN, Hyves en Facebook en lossere omgangsvormen maken het gemakkelijker om een netwerk op te zetten en te onderhouden. Binnen deze netwerken zien we sterke en zwakke bindingen. De hechte bindingen worden intensief onderhouden. Zwakke bindingen worden minder frequent en diepgaand aangegaan. Informele netwerken nemen een grotere plaats in dan vroeger. Het sociale leven was vroeger georganiseerd in vast kaders en organisatievormen. Bij kerkelijke jongeren speelde de eigen kerk hierin een prominente rol met eigen scholen, sportverenigingen en andere vormen van jeugdwerk. Jongeren maakten hun hele schooltijd en adolescentieperiode deel uit van dezelfde groep. Deze vaste kaders zijn verdwenen. Wat ook verdwenen is, is het vermogen van jongeren om zichzelf te organiseren (Hermes, Naber en Dieleman 2007, 29-30). Een model dat de participatie van jongvolwassenen in de gemeente wil ondersteunen zal het punt van fluctuerende sociale netwerken moeten adresseren. Er is geen vaste groep meer waarop een model kan worden toegepast. In plaats daarvan zijn er netwerken die van omvang en samenstelling kunnen wisselen. Verder is van belang, geredeneerd van het de kerkelijke gemeente, dat een sociaal netwerk niet stopt bij de kerkmuur. Een model dient dus open te zijn voor nieuwe deelnemers, dat kunnen deelnemers zijn die opgegroeid zijn met het begrippenkader van een kerk, maar ook deelnemers die onbekend zijn met het geloof en de taal die binnen de geloofsgemeenschap wordt gesproken. We voegen daarom **openheid** toe als vierde eis.

Een evenement als de EO-jongerendag wordt (onder andere) beperkt door de ruimte waarin het evenement plaatsvindt. Vandaar dat toch kaarten nodig zijn om binnen te komen, ondanks het feit dat de toegang gratis is. De omvang van het evenement is de afgelopen jaar bepaald door de capaciteit van het Gelredome (32.500 toeschouwers). Het is niet mogelijk om er nog een stadion bij te in te zetten mocht het aantal bezoekers dit aantal overschrijden. De EO-jongerendag is dus niet schaalbaar. Dit geldt voor veel meer evenementen, zowel binnen als buiten de kerk. Voor een kerkdienst geldt bijvoorbeeld ook vol is vol. Voor ons model voor jongerenparticipatie is het aantal deelnemers onzeker. Het model moet toepasbaar zijn voor grote gemeenten, kleine gemeenten, gemeenten met veel jongeren en gemeenten met weinig jongeren. We zoeken naar een model dat niet afhankelijk is van de grote van de doelgroeppopulatie. Kortom, we zoe-

ken naar een model dat flexibel en uitbreidbaar is. **Schaalbaarheid** is daarom de vijfde eis die we aan het model stellen.

De belangrijkste ontwikkelingstaak van een jongvolwassene is het vormen van een eigen identiteit. De samenleving verwacht dat de jongvolwassene helder maakt waar hij of zij voor staat. Op allerlei gebieden moeten keuzes worden gemaakt. Ook de kerkelijke gemeente heeft verwachtingen van haar jongeren. Vaak zijn dit onuitgesproken verwachtingen en wordt de jongvolwassene geacht zich naadloos in te voegen in de kerkelijke gemeenschap, bijvoorbeeld door het afleggen van openbare geloofsbelijdenis. Veel gemeenten realiseren zich echter nog niet, of te laat, dat deze stap niet meer vanzelfsprekend is. In de gereformeerde kerken van veertig jaar geleden kopieerden de jongeren het gedrag van de volwassenen. Kritische vragen werden niet gesteld en de overgang van de ene levensfase naar de andere verliep geleidelijk. Het lidmaatschap van de jongelingsvereniging werd automatisch omgezet in het lidmaatschap van de mannenvereniging. Dit automatisme is verdwenen. Jongeren zijn mondiger geworden en beter in staat om alternatieven af te wegen om tot een keuze te komen. Of dat altijd een goede keuze is, is een tweede. Gemeente-zijn kan worden bepaald door drie kerndimensies (Hendriks 2008, 54-58):

1. Omgang met God (Mystiek).
2. Gemeenschap met elkaar (Koinonia).
3. Dienst aan mens en samenleving (Diakonia).

Het is vooral deze laatste dimensie die in een postmoderne samenleving, een samenleving waarin de traditionele kerk een marginale rol is gaan spelen, hoge eisen stelt aan de kerkleden. Er zijn mensen nodig die flexibel zijn, openstaan voor nieuwe ideeën maar ook een kritische houding durven aannemen. Mensen met een sterke binding aan de locale gemeente die in staat zijn om de brug te slaan naar de samenleving. De gemeente kan hieraan een positieve bijdrage leveren door jongeren ruimte te bieden om te experimenteren. Via experimenten kunnen verschillende alternatieven worden afgewogen, waardoor de jongeren in staat zijn om afgewogen keuzes te maken. We voegen nu **experimenteel** toe als zesde eis aan het model.

Om iets te bereiken is het goed om heldere doelen te stellen. Doelgericht werken is populair geworden na het verschijnen van het boek *Purpose Driven Church* van Rick Warren. Hierin stelt hij dat er vandaag de dag behoefte is aan gemeenten die doelgericht werken. De doelgerichte gemeente is een Bijbels en gezond alternatief voor de traditionele manieren waarop gemeenten zijn georganiseerd. Het model vereist een duidelijke visie en een procesmatige manier van werken (R. Warren 2003, 72-80). Het formuleren van een heldere visie en het stellen van concrete doelen kan helpen om de identiteit van de gemeente te bepalen. De valkuil is dat het stellen van een doel een doel op zichzelf wordt. We hebben al geconstateerd dat voor jongvolwassenen geldt dat bij het zoeken naar een eigen identiteit de wijze waarop deze identiteit wordt gevormd van evident belang is. Het proces van zoeken, kiezen, vallen en weer opstaan bepaald uiteindelijk hoe een persoon gevormd wordt. Het behalen van een HAVO-diploma is bijvoorbeeld een goed doel, maar de manier waarop dit doel wordt bereikt, bepaald in hoge mate het succes bij een vervolgstudie. Hetzelfde gaat op voor de bedevaart naar Santiago de Compostella. Het succes van de bedevaart wordt niet bepaald door het behalen van het einddoel, maar vooral door de manier waarop de reis wordt afgelegd en wat onderweg wordt meegemaakt. **Procesgerichtheid** is daarom de zevende eis die we aan ons model stellen.

De punten die we tot dusver hebben geformuleerd zijn tamelijk generiek, dat wil zeggen dat ze op elke willekeurige organisatie toepasbaar zijn. Het buurtwerk in een achterstandswijk zou bijvoorbeeld ook dit pakket van eisen opgesteld kunnen hebben. Een kerkelijke gemeente onderscheidt zich echter van maatschappelijke en commerciële

organisaties door een extra dimensie. Zij is niet alleen gericht op zichtbare dingen, maar ook op het onzichtbare. Een model dat wezenlijk wil bijdragen aan het opbouwen van de gemeente honoreert dit verlangen. Wij voegen daarom de **spiritualiteit**[1] toe als achtste eis aan ons model. Spiritualiteit is een algemene benaming voor een geestelijke levenshouding of geestesgesteldheid (Dekker en Stoffels 2005, 238). Heitink koppelt het begrip aan het persoonlijke geloof van de mensen en stelt dat het gebrek aan spiritualiteit een belangrijke factor is in de stagnatie van het kerkelijke leven. Gelovigen zouden in ademnood komen en een tekort aan bezieling en beleving ervaren (Heitink 2007, 23). Hiermee wordt het begrip echter verengd tot iets binnen de individuele mens. Persoonlijke spiritualiteit bestaat, maar staat niet op zichzelf. Zij is verbonden met collectieve vormen van spiritualiteit. Een kerkelijke gemeente kan gerekend worden tot een dergelijk collectief[2]. De aandacht voor het spirituele honoreert het intrinsieke verlangen van de mens naar het transcendente, het verlangen naar religiositeit. De vraag is echter hoe je spiritualiteit 'vangt' in een model. Bij spiritualiteit gaat het er om wat iemand drijft om dingen te doen. In een christelijke context gaat het om een gelovige grondhouding van waaruit geleerd, gediend en gevierd wordt (Hornikx 2002, 19-20). Een grondhouding is moeilijk in een model te vangen en kan van persoon tot persoon en van plaats tot plaats te verschillen. Een grondhouding is ook iets wat in de loop der tijd kan wijzigen. Spiritualiteit is dus niet statisch, maar dynamisch. Om dit toch een plek te geven is het noodzakelijk om helder te formuleren waar men voor staat, met andere woorden: er is een heldere visie nodig van waaruit wordt gewerkt. Ook is het belangrijk om voortdurend de vraag te stellen wat de drijfveer is om bepaalde zaken wel of niet te doen en dit ook expliciet te benoemen.

[1] In het woord 'spiritualiteit' zit het woord Latijnse woord *spiritus*, dat betekent: geest of geestkracht, de drijvende kracht waarmee iemand zich inzet. Geestkracht bestaat niet op zichzelf, maar wordt zichtbaar in de manier waarop mensen leven en werken. Spiritualiteit is alles wat een bijdrage levert aan de ontwikkeling van een grondhouding waarmee mensen in het leven staan. Spiritualiteit is iets wat ontwikkeld wordt. Bij christelijke spiritualiteit gaat het om de manier waarop het christelijke leven wordt opgevat en vormgegeven (Hornikx 2002, 209)

[2] Hornix hanteert in dit verband de term 'school van spiritualiteit'. Bij de ontwikkeling van spiritualiteit speelt het collectief een rol. Spiritualiteit wordt gevormd door de visie waardoor men zich laat inspireren, de personen met hun geschiedenis, de geschiedenis van de gemeente en de socioculturele context van de gemeente (Hornikx 2006, 209-210).

6 Ontwerp van het concept

6.1 Een metafoor als eye-opener

In zijn zoekproces naar een nieuwe vorm van kerk-zijn gebruikt Hendriks de metafoor van 'De Herberg'. De metafoor helpt om vanuit een 'ongekend' perspectief naar de kerk te kijken om de vanzelfsprekendheid met het bestaande te doorbreken. De metafoor helpt verder om de globale koers te bepalen en kan dus werken als eye-opener (Hendriks 1999, 53-55). Om dezelfde redenen zoeken we voor ons model ook naar een goed toepasbare metafoor. De metafoor die past bij het model dat wij voor ogen hebben is de *Hike*. Een hike is een tocht die alleen of in groepsverband kan worden afgelegd en bedoeld is voor lichamelijke oefening en plezier. Engelstalige woordenboeken hanteren de volgende definitie: *a long walk, usually for exercise or pleasure.*

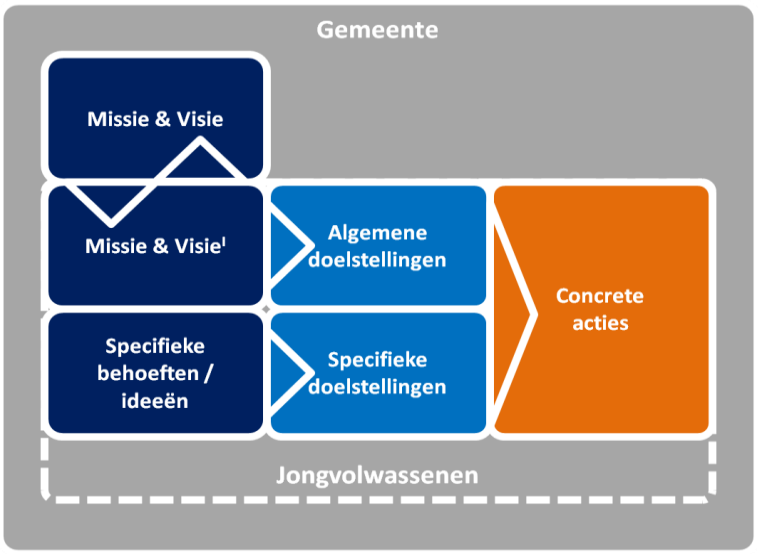
Een hike is meer dan een reis van A naar B. Bij een reis denken we aan een van te voren uitgestippelde route waarbij we niet te veel voor verrassingen komen te staan. Een bezoek aan het ANWB-kantoor of een reisbureau is vaak al voldoende om alle risico's uit te sluiten en om op alle eventualiteiten voorbereid te zijn. Bij een hike zijn we in staat om vertrek- en eindpunt vast te stellen, maar het gebied daar tussenin is onzeker en vol risico's. Een hike heeft daarom meer het karakter van een queeste, een overlevingstocht waarbij het einddoel weliswaar is vastgesteld, maar alleen zoekend kan worden gevonden. De route van A naar B loopt door onbekend terrein, langs ongebaande paden en via natuurlijke barrières. Risico's kunnen worden ingeschat, maar niet worden uitgesloten. Training en toerusting vooraf zijn daarom belangrijke succesfactoren. Een hike stelt hoge eisen aan de individuele deelnemers, maar uiteindelijk bepaalt het vertrouwen in elkaar en het vermogen tot samenwerking van het collectief het eindresultaat. De winst voor de deelnemers zit niet alleen in het behalen van het einddoel, het doel is slechts richtinggevend. De winst zit in zaken die onderweg worden ervaren: de eigen mogelijkheden en onmogelijkheden, het leren vertrouwen op een ander, nieuwe vriendschappen, het zoeken naar oplossingen enzovoort.

De hike als metafoor past bij onze doelgroep omdat het gaat om een korte, overzichtelijke activiteit. Ook staat de hike voor beweging, dynamiek en uitdaging. Het is een middel om mensen hun grenzen te laten verkennen om zich verder te ontwikkelen. Creativiteit in het bedenken van oplossingen, het afwegen van alternatieven en het maken van keuzes zijn zaken die onlosmakelijk zijn verbonden met de hike. Dit sluit aan bij het de ontwikkelingstaak van adolescenten, namelijk de queeste naar de eigen identiteit. Tenslotte zijn training en toerusting belangrijke succesfactoren.

6.2 Toepassing op de kerkelijke gemeente

Wat is ons concept van vitaal belang is, is dat de effecten van een hike zichtbaar worden bij de individuele deelnemers én bij de locale gemeente. Doel is om jongvolwassenen te laten participeren in de gemeente waardoor de gemeenschap als geheel vitaler wordt waardoor ook de continuïteit van de gemeenschap op langere termijn gegarandeerd wordt. Dit betekent dat invoering van dit concept niet alleen een effect heeft op jongvolwassenen maar ook op de gemeente als geheel. Om te voorkomen dat er twee aparte werelden ontstaan, is het van belang om te zoeken naar een manier om de activiteiten van jongvolwassenen te integreren in het geheel van activiteiten van de gemeente. Een eerste aanknopingspunt hiervoor vinden we in de missie en visie van de gemeente en de daaruit afgeleide doelstellingen. Steeds meer gemeenten zijn er zich van bewust dat een heldere missie en visie goede hulpmiddellen zijn om richting te geven aan de gemeente en om aan de samenleving duidelijk te maken waar de gemeente voor staat.

In ons concept nemen we als uitgangspunt de missie en visie van de gemeente. Eventueel passen we die op onderdelen aan, maar wel zo dat de oorspronkelijke missie en visie herkenbaar blijven. Hiermee voorkomen we dat jongvolwassenen een compleet eigen koers gaan varen, waarmee we ons doel, namelijk de participatie van jongvolwassen in de gemeente voorbij schieten. In een gewijzigde missie en visie is het mogelijk om de accenten te verleggen. Een missie is echter meestal in zeer algemene termen geformuleerd, uiteindelijk bepalen de doelstellingen en de concrete acties hoe aan deze missie vorm wordt gegeven.

Figuur 8: Missie, doelstellingen en acties.

In de bovenstaande figuur is het voorgaande in grote lijnen samengevat. Uitgaande van de missie en visie van de gemeente als geheel komen we tot een afgeleide visie voor de groep jongvolwassenen. Missie en visie kunnen één-op-één worden overgenomen, maar een geringe aanpassing is denkbaar. Binnen de groep jongvolwassenen bestaan specifieke behoeften. Dit kunnen specifieke geloofsvragen zijn, pastorale behoeften over zaken die hun maatschappelijke positie (werk, relaties, enzovoort) met zich mee brengen. Op basis hiervan is het mogelijk om algemene en meer specifieke doelstellingen te formuleren. Om deze doelstellingen te realiseren zijn concrete acties noodzakelijk. Met deze acties zijn we uitgekomen op het niveau waarin we mensen concreet kunnen inzetten

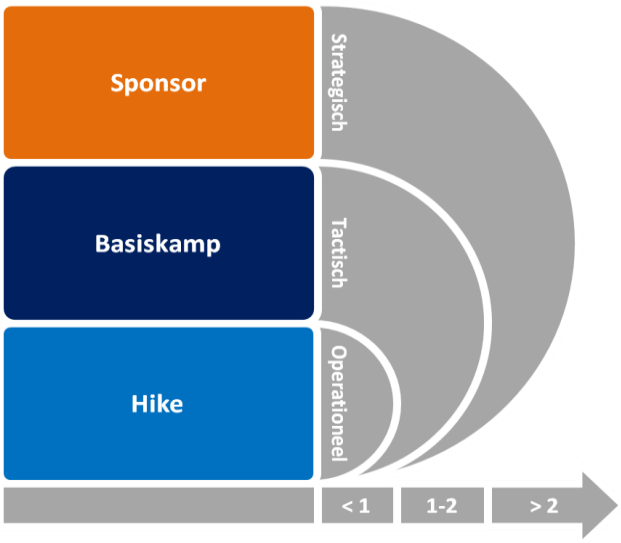
6.3 Structuur

Met de hike hebben we het laagste niveau beschreven waarop jongerenparticipatie plaatsvindt: het gaat om de operationele uitvoering. Eén van de kenmerken van een hike is dat het een start- en een eindpunt heeft. Met andere woorden: een hike is slechts tijdelijk en verdwijnt als het doel bereikt is. Het is mogelijk dat er verschillende hikes naast elkaar bestaan. Vanwege de aard van het hike-concept en het aantal variaties dat mogelijk is, is er behoefte aan een soort schil om de verschillende hikes heen. Doel van deze schil is om hikes te initiëren en te faciliteren. Voor echte hikes of expedities wordt vaak een centraal startpunt gebruikt. Op deze plek verzamelen zich de deelnemers, worden de afspraken gemaakt en wordt de uitrusting uitgereikt en gecontroleerd. Als we de metafoor van de hike doortrekken naar de schil er omheen, kunnen we de schil duiden met de metafoor *basiskamp*. Dit begrip is vooral bekend uit de wereld van de bergbeklimmers. Een basiskamp beschikt overal allerlei faciliteiten om een expeditie of tocht te starten en te voorzien van de juiste startcondities. Ook is het het punt waar deelnemers na afloop terugkomen om uit te rusten en om ervaringen uit te wisselen. In ons concept is het basiskamp de plek waar initiatieven worden ontwikkeld, de samen-

hang tussen hikes wordt bewaard, deelnemers worden gerekruteerd, de toerusting wordt verzorgd en, niet onbelangrijk, waar het overzicht wordt behouden en waar het concept wordt bewaakt. Het basiskamp wordt gedragen door jongvolwassenen zodat dit bijdraagt aan jongerenparticipatie.

Een belangrijk uitgangspunt in het hele concept is de eenheid met de gemeente. Uiteindelijk willen we bereiken dat jongvolwassenen participeren in het grote geheel van de gemeente. Om de relatie met de gemeente te onderhouden introduceren we het begrip *Sponsor*. Een sponsor is de *linking pin* tussen de deelnemers van de hike en de leiding van de gemeente. Hij of zij stelt zich op de hoogte van wat er in het veld gebeurt, rapporteert daarover aan de leiding en zorgt ervoor dat de feedback bij het team beland. Een sponsor committeert zich aan de doelstellingen van de hike en verdedigt dit in de gemeente. Dit is een cruciaal punt, omdat het gevaar bestaat dat jongerenactiviteiten niet helemaal aansluiten op wat een oudere generatie gewend is en verwacht en dus op weerstand kunnen stuiten. Er is daarom op 'hoog niveau' iemand nodig die de zaken van jongeren behartigt, kortom iemand die zijn of haar nek uit durft te steken.

Organisatorisch bestaat een hike uit drie elementen, ieder met een verschillende tijdshorizon.

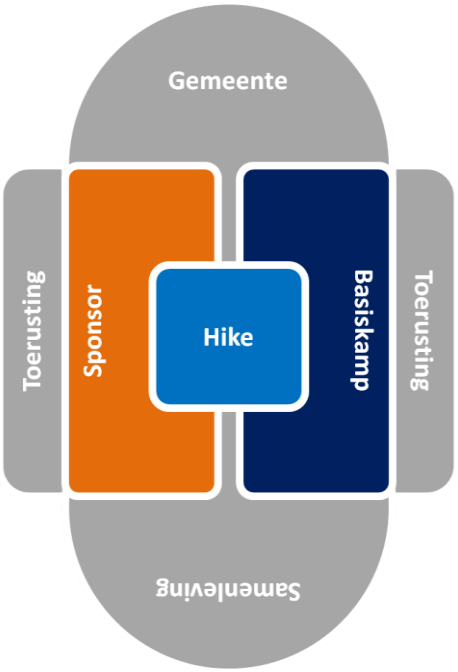

Figuur 9: Elementen in het hike-concept.

Bij een hike gaat het om het operationele gebied waar de echte uitvoering plaatsvindt. Hierbij is de kerkelijke kalender maatgevend is. Het kerkelijke seizoen loopt van september tot juni. Daarnaast is het denkbaar dat er in de zomermaanden nog korte projecten plaatsvinden, denk bijvoorbeeld aan evangelisatieprojecten. De horizon van een hike is korter dan een jaar. Het basiskamp heeft een grotere reikwijdte, het omspant alle hikes en kijkt ook vooruit. Welke potentiële deelnemers kunnen we volgend jaar verwachten? Welke behoeften liggen er op korte en lange termijn? Welke kansen en bedreigingen zijn te verwachten? Met het basiskamp hebben we het tactische niveau benoemd. De horizon ligt tussen de één en twee jaar. De sponsor tenslotte houdt de lange termijndoelstellingen van de gemeente in de gaten, hij heeft een strategische functie en kijkt meer dan twee jaar vooruit.

Deze indeling in een operationeel, tactisch en strategisch niveau suggereert een hiërarchisch organisatiemodel. In een hiërarchisch model bepaalt een hoger niveau wat een lager niveau doet. In Figuur 11 zou dat betekenen dat de sponsor bepaalt wat het basiskamp doet en dat het basiskamp bepaalt hoe de hike wordt uitgevoerd. Dit is echter niet wat wij willen. In ons model van jongerenparticipatie is het de bedoeling dat jongeren

zelf verantwoordelijk zijn voor hun denken en hun doen. Weliswaar binnen de kaders van de totale gemeente, maar toch met een grote eigen verantwoordelijkheid. Daarbij past geen strikt hiërarchisch model[1]. In Figuur 10 is weergegeven hoe de verschillende elementen zich tot elkaar verhouden.

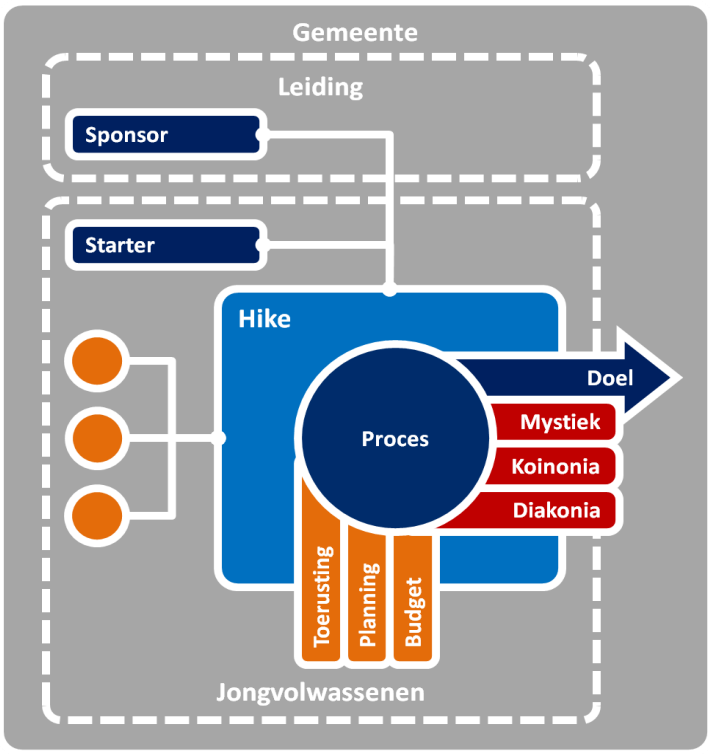
Figuur 10: Structuur van het hike-concept.

Een hike wordt geflankeerd door de sponsor en het basiskamp. Beide hebben een ondersteunende functie. Er is dus sprake van een relatie tussen de sponsor en de hike en tussen het basiskamp en de hike. Dit betekent overigens niet dat een hike volledig onafhankelijk is. Middelen en toerusting worden door de sponsor en het basiskamp gefaciliteerd en ook is een hike gebonden aan de totaaldoelstelling van de gemeente. De hike staat in een open verbinding met zowel de samenleving als de gemeente.

In Figuur 11 is de complete lay-out van de hike weergegeven. Uitgangspunt is dat de deelnemers van een hike volledige verantwoordelijkheid dragen voor wat betreft de opzet en uitvoering. Een hike wordt geïnitieerd vanuit het basiskamp. Na de eerste aanzet wordt gezocht naar deelnemers. De deelnemers maken afspraken over het doel. Als consensus is bereikt over het einddoel, kan worden gewerkt aan de concrete invulling. Met andere woorden: de route wordt uitgestippeld en er worden afspraken gemaakt wie wat doet. Het proces wordt zo ontworpen dat recht wordt gedaan aan de kerndimensies van het gemeente-zijn. Deze dimensies zijn ook in de figuur weergegeven. Dit is een belangrijke fase omdat nu moet worden gekeken naar de specifieke inbreng van de deelnemers. Uit de mix van gaven en talenten moeten keuzes worden gemaakt. Wellicht blijven er taken over omdat de *skill-set* van de deelnemers niet toereikend is. Op deze punten moet extra toerusting plaatsvinden. Misschien moet er tijdens de tocht extra expertise aan het team worden toegevoegd. Bij de planning van de tocht moet dit allemaal in kaart worden gebracht. Ook is het van belang om een realistische tijdsschatting

[1] Dit aspect kan een zekere spanning oproepen omdat gereformeerde kerken strikt hiërarchisch zijn georganiseerd. De leiding van een gereformeerde kerk berust bij een kerkenraad, bij een evangelische gemeente bijeen raad van oudsten. Er is daarom bewust gekozen voor het begrip 'sponsor' om een link te leggen met de leiding van de gemeente en niet voor het begrip kerkenraad. Een sponsor hoeft dus niet lid te zijn van het leidinggevende orgaan, maar het verdient wel aanbeveling om iemand te zoeken die voldoende draagvlak heeft bij de kerkelijke leiding en de gemeente. Een tweede reden om voor het begrip sponsor te kiezen is dat op deze manier ook vrouwen als sponsor in beeld komen.

te maken. Speciaal in het jongerenwerk is het niet raadzaam om projecten over een hele lange tijd uit te smeren. Door wijzigingen in studie, relaties en werk kan de populatie in korte tijd van samenstelling veranderen. Een planningshorizon van een half jaar is vaak lang genoeg (zie Figuur 9). Last but not least is het van essentieel belang om de kosten in kaart te brengen. Welke uitgaven zijn er te verwachten en wie gaat de rekening betalen. Zijn de deelnemers bereidt tot een eigen bijdrage of moet de rekening bij de gemeente worden neergelegd. Of zijn er nog ander mogelijkheden tot financiering?

Figuur 11: Hike

6.4 Doel en proces

In deze paragraaf staan we nog iets langer stil bij het formuleren van doelen en het ontwerpen van het proces. Als één van de uitgangspunten hebben we gezegd dat het model procesgericht is. Een proces is echter alleen effectief als er sprake is van duidelijke, concrete doelen. Een doel creëert duidelijkheid door antwoord te geven op de volgende vragen:

- Wat willen we met deze hike doen?
- Waarom willen we dat?
- Wat is het gewenste eindresultaat?
- Hoe controleren we of we ons doel hebben bereikt?

Een goed doel is SMART geformuleerd:

- **S**pecifiek → het doel is afgebakend.
- **M**eetbaar →het eindresultaat kan worden gemeten.
- **A**cceptabel → er is voldoende draagvlak.
- **R**ealistisch → het doel kan gehaald worden.
- **T**ijdsgebonden → er wordt aangegeven wanneer de doelstelling gerealiseerd moet zijn.

Pas als de groep het eens is over het doel, kan het proces worden ontwerpen. Dit betekent dat alle activiteiten worden bedacht die nodig zijn om het doel te bereiken. Door in

te schatten hoeveel tijd er voor een activiteit nodig is en de activiteiten uit te zetten in de tijd, kan worden bepaald of het gewenste doel binnen de tijd haalbaar is. Voor het ontwerpen van het proces kunnen de volgende vragen worden gesteld:

- Welke activiteiten zijn nodig om het doel te bereiken?
- Hoe verhouden deze activiteiten zich tot elkaar?
- Wie nemen er aan de activiteiten deel?
- Zijn de deelnemers aan een activiteit voldoende toegerust?

Het antwoord op de laatste vraag bepaalt er of extra activiteiten nodig zijn om de deelnemers toe te rusten of niet. Daarnaast willen we bij het ontwerp rekenen houden met de dimensies van het kerk-zijn die we in paragraaf 4.2 hebben genoemd. We voegen daarom de volgende extra vragen toe:

- Hoe komen we iets van God op het spoor?
- Hoe ervaren we iets van gemeenschap?
- Wat merkt de samenleving van ons?

Het succes van een hike wordt niet bepaald door het behalen van het einddoel, maar vooral door het antwoord wat op deze drie vragen wordt gegeven.

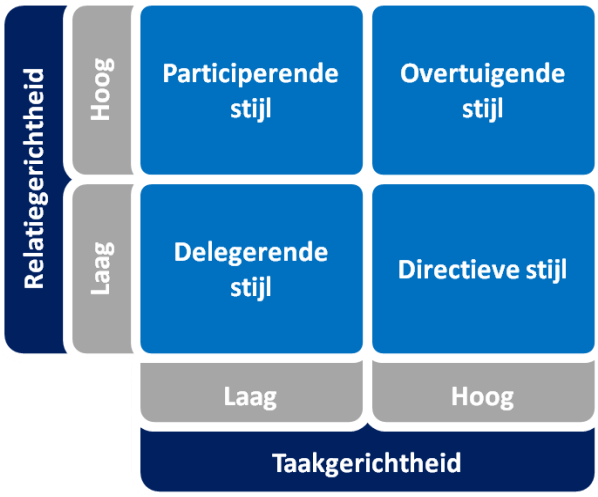
6.5 Leiding

De juiste stijl van leiding geven is afhankelijk van de situatie. De leider zal zijn manier van leiding moeten aanpassen aan de uit te voeren taak en aan de medewerkers die hij er voor inzet. We noemen dit *situationeel leiderschap*[1]. Uitgangspunt bij dit model is dat niet alle situaties op dezelfde manier kunnen worden aangepakt (Remmerswaal 2008, 273)[2]. Bij situationeel leiderschap zijn twee dimensies van belang, namelijk taakgerichtheid en relatiegerichtheid. Het combineren van deze twee dimensies levert vier leiderschapsstijlen[3] op (zie Figuur 12).

[1] Dit inzicht is pas de laatste dertig uitgewerkt. Voor die tijd werd in de groepsdynamica vooral onderzocht welke persoonskenmerken iemand tot een goed leider maken (Remmerswaal 2008, 273).

[2] Jan Remmerswaal definieert leiderschap als volgt: “Leiderschap wil ik omschrijven als het uitvoeren van al die gedragsvormen die een concrete groep of organisatie helpen in het bereiken van de gewenste resultaten èn die bijdragen aan de levensvatbaarheid van de groep of organisatie, waaronder ik ook het bevorderen van bevredigende interpersoonlijke relaties reken” (Remmerswaal 2008, 274). René Hornix formuleert het iets kernachtiger: “Leiderschap wordt omschreven als een proces van sociale beïnvloeding waarbij de leider groepsleden in de richting van een doel stuurt.” Hornix merkt verder op dat iemand alleen als leider kan functioneren als hij als leider wordt erkend. Hierbij gaat het om een dubbele erkenning: erkenning van beneden en erkenning van boven (Hornikx 2006, 130). Harm Dane ziet twee zwakheden in de definitie van Remmerswaal (en in het verlengde daarvan ook in die van Hornix). De eerste is dat een leider ook los van een groep kan staan, wat bijvoorbeeld bij een kerkenraad in een gemeente het geval is. Het tweede is dat het nog maar de vraag is of een gemeente bezien kan worden als een groep die voor zichzelf de gewenste resultaten helder heeft. Dane komt dan ook tot een andere definitie: “Leidinggeven is het dragen van functionele verantwoordelijkheid, om beslissingen te nemen, die – omgezet in handelen – een publiek effect hebben (Ark en Roest 2004, 261-262)

[3] Het is niet zo dat de ene stijl beter is dan de andere. Het succes van het toepassen van een bepaalde stijl hangt vooral af van de situatie. Remmerswaal beschrijft uitgebreid de kenmerken, de kwaliteiten en de valkuilen van de verschillende stijlen (Remmerswaal 2008, 278-286).Hornix vult hier aan dat de soort leiding die gegeven wordt een combinatie is, afhankelijk van de persoon, de taak waarvoor men staat en de snelheid waarmee gehandeld wordt (Hornikx 2006, 132).

Figuur 12: Leiderschapstijlen.

De vraag is nu, welke leiderschapstijl wij voor ons model moeten kiezen. Deze vraag is echter niet eenduidig te beantwoorden. De keuze van de stijl wordt bepaald door de situatie en door de persoon van de leider[1]. Daarbij zijn er in ons model nog twee elementen die de keuze voor een bepaalde leiderschapstijl complex maken.

- Er is sprake van leidinggeven op meerdere niveaus. Wij hebben te maken met een strategisch niveau (sponsor), een tactisch niveau (basiskamp) en een operationeel niveau (hike).
- We hebben te maken met jongvolwassenen die, zoekende naar hun eigen identiteit, nog weinig ervaren hebben met leidinggeven.

Van een sponsor verwachten we niet dat hij zich met de uitvoering bezighoudt of dat hij de poppetjes op de juiste plek zet. Wat we verwachten is dat hij de visie en missie van de gemeente bewaakt en de uitvoerenden op het niveau van de hike ondersteunt. Een meer coachende rol ligt voor de hand. De leiderschapstijl valt dan in het kwadrant van de delegerende of participerende stijl. Op het tactische niveau van het basiskamp gaat het om verbindingen leggen, zorgen dat de verschillende onderdelen elkaar niet voor de voeten lopen, activiteiten op elkaar afstemmen. Er is sprake van toezicht, maar ook in de vorm van ondersteuning. Leidinggeven op dit niveau is het best te typeren als de spin in het web. Leidinggeven op het operationele niveau vereist een goed inzicht in de te verrichten werkzaamheden. Er moet een plan komen, een taakverdeling en alle groepsleden moet weten waar ze aan toe zijn (Ark en Roest 2004, 267-269). Op het niveau van de hike is het ook denkbaar dat tijdens de uitvoering de leiderschapstijl wijzigt. Aan het begin, bij het vaststellen van de route, kan een taakgerichte stijl beter passen terwijl tijdens de tocht een meer relatiegerichte houding beter werkt.

Het gebrek aan leidinggevende ervaring onder jongvolwassenen betekent dat we aan dit aspect extra aandacht moeten schenken. Dat kan door de rol- en taakverdeling op alle niveaus duidelijk vast te leggen en ook naar elkaar uit te spreken. Een uitgangspunt daarbij is dat dit concept ook een leeromgeving is waar gaven en talenten kunnen worden ontwikkeld. Leidinggeven is iets waarover je kunt lezen, maar toch bepaalt de praktijkervaring of iemand een goede leider wordt of niet. *Training on the job* is in dit geval

[1] Jodien van Ark maakt hierbij onderscheid tussen *Omgevingsfactoren* en *Intrinsieke factoren.* Bij omgevingsfactoren moeten we denken aan de soort groep, het niveau van de groep, theologische opvattingen binnen de gemeente, de streek, de geschiedenis van de gemeente. Bij intrinsieke factoren kijken we sec naar de leider en moeten we denken we aan zijn persoonlijkheid, zijn biografie en zijn opvattingen over leiderschap en zijn voorbeelden van leiderschap (Ark en Roest 2004, 243-246).

de beste aanpak. Wel is het een aanbeveling om mensen die weinig ervaring hebben in een leidinggevende positie, goed te coachen[1].

[1] Het is te overwegen om een neutrale coach te zoeken. Een neutrale coach kijkt objectief en is geen belanghebbende voor wat betreft het eindresultaat. Aan een externe coach hangt een kostenplaatje, dit moet in het budget dan wel worden meegenomen.

7 Stappenplan voor invoering

7.1 Precondities

Het invoeren van het hike-concept in de gemeente is een invoering in drie stappen:

1. Aanstellen van de sponsor.
2. Inrichten van het basiskamp.
3. Organiseren van hikes.

Voorafgaand aan deze drie stappen is het raadzaam om te kijken of invoering van het concept mogelijk is. Om gericht aan de slag te kunnen is het nodig dat een gemeente beschikt over een missie en visie, vertaald in concrete doelstellingen. Dit maakt het helder waar de gemeente voor staat en op deze manier kunnen activiteiten voor en door jongeren een positieve bijdrage leveren aan het gemeente-zijn op korte en lange termijn. Ook wordt hiermee voorkomen dat er allerlei initiatieven worden ontplooid die weliswaar voor een kleine groep interessant zijn, maar die vervreemdend werken op de rest van de gemeente. Een gezamenlijke missie is een eerste stap op weg naar de eenheid in de gemeente. Zolang dit er niet is, heeft het weinig zin om te werken aan jongerenparticipatie. Het is dan bijna onmogelijk om het concept te integreren in het geheel van de gemeente. Een tweede succesfactor is de aanwezigheid van een kritische massa aan jongvolwassenen. Te denken valt aan een groep van 10 à 15 jongeren in de leeftijdscategorie 17 – 24 jaar. Als dit ontbreekt, heeft invoering weinig zin. Wel kan het in dat geval nuttig om te kijken of er een gemeente dicht in de buurt is waarmee samengewerkt kan worden. Ook kan worden gekeken wat de oorzaak is van het gebrek aan jongvolwassenen. Is bijvoorbeeld de aanvoer van het tienerwerk gestagneerd of is de gemeente al zo vergrijsd dat jongeren in leeftijdscategorieën ontbreken? Naast deze basale voorwaarden zijn er nog twee factoren die belangrijk zijn om de invoering te laten slagen. De eerste is het *commitment* van de kerkelijke leiding. Ziet de leiding participatie van jongeren als een strategische factor voor het voorbestaan van de gemeente en is zij bereid om invoeren van het concept te ondersteunen? De tweede factor is de bereidheid van de gemeente als geheel om zaken te veranderen. Anders gezegd: er is ruimte om te experimenteren. Participatie van jongeren kan namelijk leiden tot nieuwe ideeën en initiatieven. Omdat verandering per definitie weerstand oproept, is het goed om van te voren in te schatten in hoeverre dit blokkerend is of niet. In Bijlage B zijn alle stappen in een schema samengevat.

7.2 Het aanstellen van de sponsor

Het aanstellen van de sponsor is een eerste concrete stap. Hiermee wordt aangegeven dat de gemeente akkoord gaat met de invoering van het hike-concept. Sponsor staat hier in enkelvoud, maar het is goed denkbaar dat er meerdere sponsoren op hetzelfde moment actief zijn. Dit hangt af van de grootte van de jongerenpopulatie en het aantal hikes dat parallel loopt. Van de sponsor wordt een zekere affiniteit met jongeren verwacht, maar veel belangrijker is dat hij of zij expertise heeft in een domein waarin een hike plaatsvindt[1]. Verder is het van belang dat een sponsor beschikt over voldoende communicatieve vaardigheden om de schakel te vormen tussen gemeente en jongeren.

[1] Door dit als eis te stellen wordt voorkomen dat gezocht moet worden naar het schaap met de vijf poten. Een sponsor hoeft niet van alles wat te weten, expertise in één domein is voldoende. Als het gaat om een hike met een sterk missionair karakter, kan iemand worden gezocht met ervaring in de evangelisatie. Gaat het om een diaconale hike dan is het beter om iemand aan te stellen die iets weet van hulpverlening.

De sponsor ‘verdedigt’ de hike in de gemeente. Aan de andere kant heeft hij een adviserende functie vanuit zijn specifieke domeinkennis richting jongeren. Gegeven het feit dat er meerdere sponsoren nodig zijn, kan het raadzaam zijn om een sponsorpool in te richten. Naast het aanstellen van één of meerdere sponsoren wordt in deze stap ook de gemeente ingelicht over het concept. Daarin wordt duidelijk gemaakt wat, vanuit een strategisch oogpunt, het belang is van dit concept voor de gemeente. Ook wordt duidelijk wat het concept betekend voor de gemeente en wie de ‘dragers’ zijn van het concept. Samenvattend onderscheiden we de volgende stappen:

1. Aanstellen van sponsoren.
2. Voor- en inlichten van de gemeente.

7.3 Het inrichten van het basiskamp

De eerste stap is om jongeren te vinden die bereid zijn om het initiatief te nemen. Het ligt voor de hand om hiervoor jongeren te kiezen die een binding hebben met de gemeente. Een binding kan kwalitatief worden beoordeeld door te kijken naar de frequentie waarmee een jongere aan de kerkelijke activiteiten deelneemt, maar ook kwalitatief door te kijken wat een jongere beweegt om actief te zijn, of wat zijn of haar verwachtingen en ideeën zijn. Een volgende stap is om het team toe te rusten. Dit betekent dat het team bekend wordt gemaakt met het concept en ook gaat leren hoe zij dit concept handen en voeten kan geven. Vragen die in deze stap beantwoordt moeten worden zijn:

1. Is het concept duidelijk?
2. Welke gaven zijn er aanwezig?
3. Welke persoonlijke ambities zijn er?
4. Wat zijn de rollen in het team en hoe kunnen die het beste worden verdeeld?
5. Op welke punten is extra toerusting nodig en hoe wordt die toerusting ingevuld?
6. Wat is het plan van aanpak?

Als het team het antwoord op deze vragen heeft gevonden, kan een start worden gemaakt met het in kaart brengen van de doelgroep. De eerste vraag die hierbij beantwoord moet worden is, waar de grenzen van de doelgroep liggen. Het is mogelijk om alleen die jongeren te bereiken die in het kerkboekje staan en die in woord en daad laten blijken dat ze kerkelijk meelevend zijn. Het is ook mogelijk om de doelgroep zo groot mogelijk te definiëren en proberen om iedereen er bij te betrekken die direct of indirect ‘iets’ heeft met de gemeente. Tussen deze twee uitersten ligt een scala van mogelijkheden. Een methode om zicht te krijgen op de doelgroep is het analyseren van de netwerken en het kwalificeren van de relaties in dit netwerk. Zie voor een verder uitwerking Bijlage C. Doel van deze analyse is om een gerichte strategie te kunnen bepalen. Bij een eerste introductie van dit concept kan bijvoorbeeld de keuze worden gemaakt om in eerste instantie jongeren te bereiken die zich bevinden in het directe gezichtsveld van de gemeente. Het gaat dan om jongeren die nog actief betrokken zijn en om jongeren die weliswaar in het kerkboekje staan maar niet actief zijn en zich bevinden in de periferie van de gemeente. In een tweede fase kan de scope worden uitgebreid naar jongeren die nooit iets met de gemeente of het geloof hebben gehad. Het geheel krijgt dan een meer missionair karakter. Een ander doel van de netwerkanalyse is om het effect van het concept in de loop van de tijd te kunnen meten.

Als de vraag met betrekking tot het ‘wie’ beantwoord is, kunnen we kijken naar het ‘wat’. Wat kunnen we doen om de participatie van jongeren in de gemeente te vergroten? Om tot een lijst te komen zijn er de volgende bronnen:

1. Specifieke vragen en behoeften van jongeren uit het netwerk. Dat kunnen vragen zijn die heel specifiek betrekking hebben op het geloof, maar ook vragen die betrekking hebben op politiek en maatschappij en die een christelijk doorden-

king vereisen. Maar het kan ook een behoefte zijn om praktisch aan de slag te gaan, bijvoorbeeld in de vormgeving van de liturgie of een diaconale activiteit.
2. Behoeften die zijn afgeleid uit de concrete doelstellingen van de gemeente. Het kan zijn dat er bepaalde taken beter door jongeren kunnen worden uitgevoerd of waarbij de input van jongeren gewenst is. Denk bijvoorbeeld aan jeugdwerk, missionair werk onder jongeren, tienerpastoraat enzovoort.
3. Ideeën van een sponsor. Het is goed denkbaar dat een sponsor, vanuit zijn specifieke domein concrete ideeën heeft die door jongeren verder uitontwikkeld kunnen worden.

Deze stap levert uiteindelijk een ongefilterde lijst van ideeën, vragen en behoeften op. Er is echter nog niet gekeken naar uitvoerbaarheid. Daarom inventariseren we in de volgende stap de middelen die ons ter beschikking staan. We hebben het dan over materiële en immateriële zaken. Bij materiële zaken denken we aan een budget in de vorm van geld, aan een gebouw, aan audiovisuele hulpmiddelen, transportmiddelen enzovoort. Bij immateriële zaken kunnen we denken aan mensen, expertise, gaven, talenten, geestelijke verzorgingen enzovoort. Deze stap levert een lijst op van middelen die nu aanwezig zijn.

Als de behoefte bepaald is en de beschikbare middelen bekend, kan een globaal plan worden opgesteld. In dit globale plan bepalen we de prioriteiten[1] en kijken we wat haalbaar is. Het levert een lijst op van doelen die we via het hike-concept willen realiseren. Het is daarom belangrijk om deze doelen nu al concreet en helder te definiëren (SMART). Daarbij hoort een globale tijdinschatting en een inschatting van de kosten. Als het globale plan is opgesteld[2], moet het door de partners gefiatteerd worden. De partners zijn in dit geval het basisteam en de sponsors. Door het te publiceren worden zowel de doelgroep als de gemeente geïnformeerd. Samenvattend zien we hier de volgende stappen:

1. Aanstellen van het basisteam.
2. Toerusten van het basisteam.
3. In kaart brengen van de doelgroep.
4. Inventariseren van de behoeften.
5. Inventariseren van de middelen.
6. Globaal plan opstellen.
7. Fiatteren & publiceren van het plan.

7.4 Het organiseren van een hike

Voor een hike zijn deelnemers nodig. De eerste stap is daarom om de inschrijving voor een hike te openen. Inschrijven betekent dat de deelnemers moet weten waar ze op inschrijven. Minimaal moeten doel en tijdspad bekend zijn. Inschrijven betekent overigens wel iets meer dan een lijstje ophangen en maar hopen dat iemand zijn naam er op zet. In deze stap kunnen ook mensen via het netwerk worden benaderd en worden gestimuleerd om in te stappen. Een hike heeft ook een sponsor nodig. In de sponsorpool wordt daarom gekeken wie geschikt is om als sponsor op te treden. Het is van belang dat de sponsor enige affiniteit met het doel van de hike heeft. Hoewel het doel eigenlijk

[1] Hoe deze prioriteiten vastgesteld worden, wordt niet van te voren bepaald. Het kan zijn dat het team dat verantwoordelijk is voor het basiskamp de route uitstippelt, maar het is ook denkbaar dat een event wordt georganiseerd om deze prioriteiten te bepalen. Om voldoende draagvlak te creëren heeft de laatste optie de voorkeur.

[2] Het is wel raadzaam om het plan zo op stellen dat er ruimte blijft voor nieuwe initiatieven. Eén van de uitgangspunten van het concept is dat het dynamisch is. Een plan dat zo dichtgetimmerd is dat er geen er geen ruimte is voor wijzigingen of nieuwe initiatieven voldoet niet aan deze voorwaarde.

al is omschreven, is een volgende stap om het doel met alle deelnemers nog eens goed onder de loep te nemen. Is iedereen het er over eens dat dit het goede doel? Zijn er wijzigingen nodig of gewenst? Als alle neuzen in dezelfde richting staan kan de route worden uitgezet. Hierin ligt een rol voor alle deelnemers. Gekeken wordt welke activiteiten uitgevoerd moeten worden om het doel te bereiken, wat de duur van de activiteiten is en wat de onderlinge samenhang is. Door deze activiteiten nu in de tijd uit te zetten, wordt zichtbaar of het doel gehaald kan worden in de geplande tijd. Zo niet, dan kan nu nog worden bijgestuurd. Nu de activiteiten bekend zijn, kan worden bepaald wie wat gaat doen. Belangrijk is dat er een evenwichtige verdeling plaatsvindt. De verleiding is groot om mensen op basis van bekende kwalificaties aan een taak te koppelen, maar het kan ook een kans zijn om juist mensen iets te laten doen wat ze nog nooit eerder hebben gedaan. Na deze stap hebben we een lijst met activiteiten en voor iedere activiteit hebben we één of meerdere verantwoordelijken. Nu wordt het tijd om te kijken of iedereen voldoende toegerust is. Omdat we te maken hebben met een samenhangend geheel aan activiteiten, kan het falen van één activiteit gevolgen hebben voor het geheel. Toerusting is dus van vitaal belang. Per taak en per deelnemer wordt daarom de vraag gesteld: kan ik deze taak binnen de gestelde tijd succesvol uitvoeren, en zo niet wat heb ik nodig? Op deze manier wordt de behoefte aan toerusting zichtbaar en kan worden gezocht naar een adequate vorm van toerusting. Na deze stap kan de tocht beginnen. Na afloop wordt de tocht geëvalueerd. De vraag wordt gesteld of het beoogde doel behaald is. Dit bepaald echter maar voor een deel het succes. Ook zullen we ons moeten afvragen in hoeverre recht is gedaan aan de kerndimensies van het gemeente-zijn. Dat betekent dat de volgende vragen aan de orde komen:

- Zijn we iets van God op het spoor gekomen?
- Hebben we iets van gemeenschap ervaren?
- Heeft de samenleving iets van ons gemerkt?

Samenvattend zien we hier de volgende stappen:

1. Inschrijving van de deelnemers.
2. Toekennen van de sponsor.
3. Vaststellen van het doel.
4. Uitstippelen van de route.
5. Verdelen van de taken.
6. Bepalen van de benodigde toerusting.
7. Toerusten van de deelnemers.
8. Uitvoeren.
9. Evalueren & terugkoppelen.

8 Voorbeelden hikes

In dit hoofdstuk worden twee fictieve voorbeelden gegeven van hikes. De voorbeelden worden globaal beschreven. In het echt zal op een aantal punten een verdere detaillering plaats moeten vinden. Het eerste voorbeeld betreft een “inhoudelijke” hike, de tweede een meer praktische.

8.1 “Easter Revisited”

Christelijke feestdagen worden steeds verder vercommercialiseerd waardoor de oorspronkelijke betekenis en vormgeving verloren dreigen te gaan. Binnen de kerk wordt er nog wel aandacht aangeschonken, maar op zo’n manier dat het jongeren niet of nauwelijks meer aanspreekt.

Doel van deze hike is om het één van de christelijke events op een moderne manier vorm te geven zodat het hernieuwde betekenis krijgt voor jongeren, zowel binnen als buiten de gemeente. Gekozen is voor Pasen en de daaraan voorafgaande 40-dagentijd. Door deze keuze is bekend wanneer de hike begint en eindigt. Deze hike past binnen de missionaire doelstelling van gemeente om meer mensen te bereiken met de boodschap van het Koninkrijk.

De periode van de 40-dagentijd beslaat zes weken. Besloten wordt om in deze periode elk week een kort event te organiseren waarop de boodschap van Pasen wordt uitgedragen. Deze events hebben een missionair karakter. Voorafgaand aan de 40-dagentijd is het nodig om een interne bezinning te houden over de wat dood en opstanding voor de deelnemers zelf betekent. Ook hier wordt zes weken voor uitgetrokken.

De route bestaat uit drie etappes. In de eerste etappe bezint het team zich via Bijbelstudie en gebed op de betekenis van dood en opstanding van Christus en vraagt zich af wat dit voor hen persoonlijk betekent en worden de thema’s uitgedacht voor het vervolg. In de tweede etappe wordt de kring uitgebreid naar andere jongeren binnen de gemeente. Via een drietal korte events wordt de boodschap op eigentijdse wijze vertaald. In de derde etappe wordt de kring uitgebreid naar jongeren buiten de gemeente. Voor deze drie events wordt een locatie buiten het eigen kerkgebouw gezocht. Tijdens de tocht wordt de gemeente op de hoogte gehouden via de website en wordt om het gebed gevraagd. Op paaszondag worden de ervaringen met de gemeente uitgewisseld via een korte presentatie.

Tabel 1: Activiteiten "Easter Revisited".

Week	Activiteit
1	Kick-off
2	Bezinning op dood en opstanding van Christus.
3	Bezinning op 40-dagentijd en liturgie.
4	Vaststellen en uitwerken thema's.
5	Vaststellen en uitwerken thema's.
6	Vaststellen en uitwerken thema's.
7	Uitvoeren Thema 1 – intern
8	Uitvoeren Thema 2 – intern
9	Uitvoeren Thema 3 – intern
10	Uitvoeren Thema 1 – extern
11	Uitvoeren Thema 2 – extern
12	Uitvoeren Thema 3 – extern
13	Evaluatie & terugkoppeling

8.2 "Get Together!"

Het blijkt dat steeds meer jongeren de gemeente ervaren als een hoop 'los zand'. Er is sprake van groepsvorming, sommige mensen worden buitengesloten en voor nieuwkomers is het moeilijk om te integreren. Jongeren die er niet bij horen, haken gemakkelijk af. Het idee is geopperd om een activiteit op te zetten waarbij de mensen op zo'n manier met elkaar bezig zijn dat bestaande structuren worden opengebroken waardoor nieuwe relaties ontstaan en het ook voor nieuwkomers eenvoudiger wordt om te integreren.

Doel van deze hike is om een zeskamp te ontwikkelen waaraan groepen van gemeenteleden meedoen. De zeskamp wordt gekoppeld aan een dag waarop de gemeente toch al bij elkaar is. Een goed moment daarvoor is Hemelvaartsdag. De voorbereidingstijd is drie maanden. De dag bestaat uit drie onderdelen:

1. Viering.
2. Zeskamp.
3. Maaltijd.

Door deze driedeling is het mogelijk om de gehele gemeente, jong, oud, valide, minder valide, er bij te betrekken.

Deze hike valt uit in drie subonderdelen die parallel kunnen worden uitgewerkt. Het ontwikkelen van de spelonderdelen voor de zeskamp nemen de meeste tijd in beslag.

Tabel 2: Activiteiten "Get Together!"

Week	Viering	Zeskamp	Maaltijd
1	Kick-off, vaststellen programma, inschatting van de kosten.		
2		Zoeken van een locatie.	
3	--	Brainstorm over de spel-onderdelen	--
4	--	Vaststellen spelonderde-len, vaststellen materi-aallijst.	--
5	--	Reserveren materialen.	--
6		Uitwerken spelonderde-len.	Format maaltijd beden-ken.
7		Uitwerken spelonderde-len.	
8		Inschrijving openen	Afspraken maken over catering.
9			
10	Uitwerken thema dienst.		
11		Teams indelen.	
12		Uitvoering	
13	Evaluatie, publicatie ervaringen deelnemers, foto/video verslag.		

9 Het meten van het effect

Met de invoering van het concept, zoals dat in de voorgaande hoofdstukken is beschreven, willen we de participatie van jongeren in de gemeente bevorderen. Dat heeft in eerste instantie effect op de jongere zelf, maar ook op de gemeente en uiteindelijk ook op de samenleving. Om te bepalen of het model leidt tot de gewenste veranderen zullen we de invoering moeten evalueren. We zullen dus moeten gaan 'meten' wat het effect is van de invoering van dit model. Dit kan op twee manieren, namelijk kwantitatief en kwalitatief.

9.1 Kwantitatieve meting van de effecten

Bij een kwantitatieve meting kijken we voornamelijk naar de cijfers. Daarvoor is het nodig om zaken te registreren. De volgende getallen kunnen vrij eenvoudig achterhaald en periodiek geregistreerd worden:

- Het aantal jongvolwassenen in de leeftijdscategorie 17-24 dat lid is van de gemeente (op papier).
- Het aantal jongvolwassenen dat actief is in de gemeente. Actief betekent: aan één of meerdere activiteiten meedoen.
- Het aantal volwassenen in de leeftijdscategorie 25-35 dat lid is van de gemeente (op papier).
- Het aantal volwassenen dat actief is in de gemeente. Actief betekent: aan één of meerdere activiteiten meedoen.
- Het aantal jongvolwassenen dat meedoet aan een hike en lid is van de gemeente.
- Het aantal jongvolwassenen dat meedoet aan een hike maar geen lid is van de gemeente.

Absolute getallen zeggen echter niet alles. De populatie kan bijvoorbeeld fluctueren als het gevolg van verhuizing. Ook maken absolute getallen een vergelijking tussen gemeenten onmogelijk. We definiëren daarom een aantal kengetallen. Kengetallen worden vaak uitgedrukt als 'aantal per' of 'percentage van'. Voorbeelden van kengetallen:

- *Hike-bezetting* (leden), kan worden bepaald door het aantal hikers te delen door het aantal jongvolwassen. Dit kengetal is een graadmeter voor de acceptatie van het hike-concept in de gemeente.
- *Hike-bezetting* (niet leden) kan worden bepaald door het aantal hikers dat geen lid is van de gemeente te delen door het totaal aantal deelnemers aan hikes. Dit kengetal is een graadmeter voor de missionaire reikwijdte van het concept.
- *Hike-effect* (korte termijn), kan worden bepaald door het aantal actieve jongvolwassenen te delen door het totale aantal jongvolwassenen.
- *Hike-effect* (lange termijn), kan worden bepaald door het aantal participerende volwassenen te delen door het totale aantal volwassenen (leeftijdscategorie 25-35).

Dit zijn slechts een aantal voorbeelden en er zijn veel variaties denkbaar. Een ander punt dat gemeten kan worden is de vitaliteit van het jongerennetwerk. In het netwerk kunnen we een aantal relaties (bindingen) visualeren:

- Relaties tussen jongeren.
- Relaties tussen jongeren en God.
- Relaties tussen jongeren en gemeente.

In alle gevallen maken we onderscheid tussen *strong ties* en *weak ties*. Door periodiek de aard van de bindingen te bepalen kunnen we zichtbaar maken hoe het netwerk zich

ontwikkelt en conclusies trekken betreffende de effectiviteit van het hike-concept Bijlage C).

9.2 Kwalitatieve meting van de effecten

Door bindingen in het netwerk te benoemen als *strong ties* en *weak ties,* zijn we eigenlijk al bezig met een kwalitatieve meting. Monitoring van het netwerk heeft daarom ook een kwalitatief aspect. Een dergelijke kwalitatieve meting kan via interviews worden gedaan, individueel of collectief. Het is aan de creativiteit van de gemeente om hierin een goed vorm te vinden. Naast de ervaring van de hike-deelnemers kan het ook goed zijn om naar de ervaring van de gemeente als geheel te kijken. Wat ervaart de gemeente van de invoering van het concept en hoe waardeert zij dit. Een kwalitatieve meting kost meer tijd en kan raadzaam zijn, uit het oogpunt van neutraliteit, om dit door externen te laten uitvoeren.

Bijlage A Ontwikkeling ledenaantallen

In de onderstaande tabel is de ontwikkeling van de ledenaantallen van de Nederlandse kerken opgenomen. De cijfers zijn afkomstig uit een rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau (Becker en Hart 2006, 30-31)

	1970	1980	1990	2000	2004/05	%-verschil 1970-1990	%-verschil 1990-2004/05
Rooms-Katholieke Kerk	5.273.665	5.453.217	5.559.550	5.106.333	4.644.800	5	-16
Oud-Katholieke Kerk	8.015	6.113			6.001		
Vrij-Katholieke Kerk	1.019	851	869		800	-15	-8
Nederlandse Hervormde Kerk	3.075.565	2.930.928	2.677.244	1.579.627		-13	
Geref. Kerken (syn.)	864.978	869.100	794.008	676.627		-8	
Evangelisch-Lutherse Kerk	48.195	33.998	23.811	14.928		-51	
Protestantse Kerk Nederland a)					2.002.155	-12	-43
Hersteld Hervormde Kerk b)					53.900		
Voortgezette Geref.Kerken c)					3.400		
Christelijke Geref. Kerken	69.641	74.482	75.924	74.739	73.978	9	-3
Geref. Gemeenten	76.643	83.800	91.038	98.495	102.480	19	13
Geref. Gemeenten in Nederland	15.946	19.124	21.000	20.644	21.646	32	3
Geref. Gemeenten (buiten verband)				3.000	2.500		
Oud-Geref. Gemeenten in Nederland	18.330		17.000	18.000	18.000	-7	6
Vrije Oud Geref. Gemeenten					5.000		
Geref. Kerken (vrijgemaakt)	86.451	98.606	114.120	125.048	126.949	32	11
Nederlands Geref. Kerken	27.738	29.329	29.624	30.169	31.590	7	7
Voortgezette Vrijgemaakte Kerkd					1.500		
Algemene Doopsgezinde Sociëteit	32.615	22.500	19.553	11.776	9.600	-40	-51
Remonstrantse Broederschap	18.355	12.166	8.268	5.445	5.460	-55	-34
Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB	5.705			6.287	5.338		
Unie van Baptistengemeenten	9.611	11.951	12.359	12.224	11.364	29	-8
Broederschap van Baptistengem.				3.500	4.200		
Onafhankelijke Vrije Baptistengem.					4.200		
Zevende-Dags Adventisten	3.340	3.914	4.120	4.300	4.500	23	9
Bond van Vrije Evangelische Gem.	8.650	7.691	7.239	6.200	5.821	-16	-20
Leger des Heils	11.000		8.500	7.511	6.915	-23	-19
Diverse Pinkstergemeenten en Evangelische gemeentene	17.480	34.190	70.000	80.000	81.000	300	16
Evangelische Broedergemeenten	5.240			21.000	20.000		
Nieuw-Apostolische Kerk in Ned.		12.500		12.233	11.856		
Apostolisch Genootschap	30.430	26.290		20.810	18.673		
Jehovah's Getuigen	18.261	26.613	31.359	31.089	29.632	72	-6
Mormonen	4.600	5.800	7.000	7.500	7.500	52	7
Christelijke Gem. Nederland				2.000	2.100		

	1970	1980	1990	2000	2004/05	%-verschil 1970-1990	%-verschil 1990-2004/05
Anglicaanse Kerk in Nederland f)					33.000		
Moluks Evangelische Kerk f)					25.000		
Oosters-Orthodoxe Kerkenf	6.590				22.000		
Totaal Nederlandse kerken (x 1000)	9.738	9.763	9.573	7.980	7.404	-2	-23
Nederlandse bevolking (x 1000)	12.976	14.091	14.893	15.848	16.292	15	9
% Nederlanders lid van een kerk	75	69	64	50	45	-14	-29

Bijlage B Stappenplan Hike-concept

In deze bijlage is het stappenplan voor de invoering van het hike-concept samengevat.

Fase	Omschrijving	Nr.	Activiteit
I	Controleren randvoorwaarden	1	Controleer kritische massa jongeren
		2	Controleer missie & visie gemeente
II	Aanstellen sponsors	1	Aanstellen van sponsoren
		2	Voor- en inlichten van de gemeente
III	Inrichtingen basiskamp	1	Aanstellen van het basisteam
		2	Toerusten van het basisteam
		3	In kaart brengen van de doelgroep
		4	Inventariseren van de behoeften
		5	Inventariseren van de middelen
		6	Globaal plan opstellen
		7	Fiatteren & publiceren van het plan
IV	Organiseren hike	1	Inschrijving van de deelnemers
		2	Toekennen van de sponsor
		3	Vaststellen van het doel
		4	Uitstippelen van de route
		5	Verdelen van de taken
		6	Verdelen van de taken
		7	Bepalen van de benodigde toerusting
		8	Toerusten van de deelnemers
		9	Uitvoeren
		10	Evalueren & terugkoppelen

Bijlage C Een netwerk in kaart brengen

In een netwerk gaat het om relaties. In ons geval zijn wij geïnteresseerd in de relaties tussen jongeren, maar ook in de relatie tussen een individuele jongere en God en tussen een individuele jongere en de gemeente. Een relatie kunnen we kwalificeren in termen als *strong ties*, *weak ties* en *no ties*. Door periodiek een meting te doen kunnen we het netwerk monitoren en de vitaliteit van het netwerk bewaken. Om het netwerk in kaart te brengen en te onderhouden, kunnen de volgende stappen worden uitgevoerd[1].

1. Zorg voor een namenlijst met alle jongvolwassenen uit de gemeente.
2. Neem als startpunt een aantal actieve jongeren.
3. Nodig deze uit en bepaal gezamenlijk welke relaties er liggen en wat de aard van deze relaties is. Zet deze relaties in een schema.
4. Bepaal vervolgens welke relaties er liggen met andere jongeren, dit kunnen jongeren van de lijst zijn, dus jongeren binnen de eigen gemeente, maar het is heel goed mogelijk dat het om jongeren buiten de gemeente gaat.
5. Vervolgens worden de jongeren opgezocht die aan het schema zijn toegevoegd en die lid zijn van de gemeente. Ook hun wordt gevraagd wat hun relaties zijn en om een kwalificatie van deze relaties.
6. Deze stappen worden herhaald tot alle jongeren die lid zijn van de gemeente in het schema zijn geplaatst.

Het resultaat is een relatieschema waarin de relaties zijn gevisualeerd, het gaat om de relaties tussen jongeren onderling, tussen jongeren en God en tussen jongeren en de gemeente. We kunnen nu ook zien hoe de relaties liggen met jongeren buiten de gemeente. Bij de invoering van het hike-concept is dit een factor van betekenis, omdat het concept hierdoor een missionaire dimensie kan krijgen.

[1] Deze methode heeft geen wetenschappelijke basis, maar moet worden gezien als een 'best practice'.

Bibliografie

Althuis, Maureen van, Marjolein den Hartog, Bart van Kuijk, Huub Nelis, en Yvonne van Sark. *Handboek voor jongerenparticipatie en -communicatie in Amsterdam.* Amsterdam: Young Works, 2003.

Amelink, Agnes. *De gereformeerden.* Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2001.

Ark, Jodien van, en Henk de Roest. *De weg van de groep: Leidinggeven aan groepen in gemeente en parochie.* Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2004.

Becker, Jos, en Joep de Hart. *Godsdienstige veranderingen in Nederland: Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2006.

Bergwerff, Peter. „Jeugdkerken." *Nederlands Dagblad.* 05 08 2008. http://www.nd.nl/artikelen/2008/september/05/jeugdkerken (geopend 05 17, 2009).

Berkhof, Dr. H. *Christelijk Geloof.* Kampen: Uitgeverij Kok, 2002.

Bernts, Ton, Gerard Dekker, en Joep de Hart. *God in Nederland: 1996-2006.* Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2007.

Boerman, Annelies (red.). *Jaarrapport 2008 Landelijke Jeugdmonitor.* Jaarrapport, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, 2008.

Borgman, Erik. *Metamorfosen: Over religie en moderne cultuur.* Kampen: Klement, 2006.

Boschma, Jeroen, en Inez Groen. *Generatie Einstein: slimmer, sneller en socialer: Communiceren met jongeren van de 21ste eeuw.* Amsterdam: Pearson Education Benelux, 2007.

Brouwer, Rein, Kees de Groot, Henk de Roest, Erik Sengers, en Sake Stoppels. *Leven lichaam: Dynamiek van christelijke geloofsgemeenschappen in Nederland.* Kampen: Uitgeverij Kok, 2007.

Commissie Jeugdonderzoek. *Zicht op Jeugd: jeugd op weg naar de toekomst.* Onderzoeksrapport, Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 1997.

Côte, James E., and Charles G. Levine. *Identity, Formation, Agency, and Culture: A Social Psychological Synthesis.* Lawrence Erlbaum, 2002.

Dekker, Dr. G., en Dr. H.C. Stoffels. *Godsdienst en Samenleving: Een introductie in de godsdienstsociologie.* Kampen: Uitgeverij Kok, 2005.

Delfos, Martine F. *Ontwikkeling in vogelvlucht: Ontwikkeling van kinderen en adolescenten.* Lisse: Swets & Zeitlinger, 2003.

Dielemans, A.J., et al. *Heft in eigen handen: Zelfsturing en sociale betrokkenheid bij jongeren.* Den Haag: Ministerie van VWS, 1999.

Donk, W.B.H.J. van de, A.P. Jonkers, G.J. Kronjee, en R.J.J.M. Plum. *Geloven in het publieke domein: verkenningen van een dubbele transformatie.* Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.

Doornenbal, Robert. „Kanttekeningen bij de emerging church." *CV Koers.* z.d. http://www.cvkoers.nl/artikelen/kanttekeningen_bij_de_emerging_church.php (geopend 04 24, 2009).

Erikson, Erik H. *Het kind en de samenleving.* Utrecht: Het Spectrum, 1971.

—. *Identiteit, Jeugd en Crisis.* Utrecht: Het Spectrum, 1971.

Erwich, René. *Het gaat om mensen: Een exploratief onderzoek naar het functioneren van gemeenteopbouwprocessen in drie Baptistengemeenten.* Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 1999.

—. *Veelkleurig verlangen: Wegen van missionair gemeente-zijn.* Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2008.

Gibbs, Eddie, and Ryan K. Bolger. *Emerging Churches; Creating christina community in postmodern cultures.* London: Society for Promoting Christian Knowledge, 2006.

Harskamp, Anton van. *Het nieuw-religieuze verlangen.* Kampen: Uitgeverij Kok, 2000.

Heitink, Gerben. *Een kerk met karakter: Tijd voor heroriëntatie.* Kampen: Uitgeverij Kok, 2007.

Hendriks, Jan. *Gemeente als herberg: Een concrete utopie.* Kampen: Uitgeverij Kok, 1999.

—. *Op weg naar de herberg: Bouwen aan een open kerk.* Kampen: Uitgeverij Kok, 2003.

—. *Verlangen en vertrouwen: Het hart van gemeenteopbouw.* Kampen: Uitgeverij Kok, 2008.

Hermes, Joke, Paulline Naber, en Arjan Dieleman. *Leefwerelden van jongeren; Thuis, school, media en populaire cultuur.* Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2007.

Hornikx, René. *Kleine encyclopedie van gemeenteopbouw.* Kampen: Uitgeverij Kok, 2006.

—. *Spiritualiteit als motor tot vernieuwing: Een model voor parochie en gemeente.* Kampen: Uitgeverij Kok, 2002.

Janssen, Jacques. *Jeugdcultuur: Een actuele geschiedenis.* Utrecht: De Tijdstroom, 1994.

Kaldor, Peter, John Bellamy, and Ruth Powell. *Shaping a future: Characteristics of vital congregations.* Adelaide: Openbook Publishers, 1997.

Kregting, Joris, en José Sanders. *'Waar moeten ze het zoeken?': Vindplaatsen van religie en zingeving bij jongvolwassenen.* Onderzoeksverslag in opdracht van IKON, Trouw en Zinweb, Nijmegen: KASKI, 2003.

Lemmen-Vliegen, E.B.W. *De Thomasviering, een vorm van missionaire liturgie; Van Fins initiatief ... tot Liemers impuls.* Afstudeerproject, Westervoort: --, 2004.

Malschaert, Hans, en Marinus Traas. *Werkboek jeugdcultuur: Theorie en praktijk.* Baarn: HBuitgevers, 2002.

Meijering, Eginhard. *Het Nederlands christendom in de twintigste eeuw.* Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2007.

N.N. *Thomasvieringen; Voor twijfelaars met verlangen en gelovigen met vragen.* z.d. http://www.thomasvieringen.nl/achtergrond.htm (geopend 05 17, 2009).

Nelis, Huub, en Yvonne van Sark. *Puberbrein binnenstebuiten: Wat beweegt jongeren van 10 tot 25 jaar?* Utrecht/Antwerpen: Kosmos Uitgevers B.V., 2009.

Ploeger, Albert, en Joke Ploeger-Grotegoed. *Morgen ... in de verte: Een kerk van mensen.* Kampen: Uitgeverij Kok, 2007.

Popkema, Bas. „De Oase: Experimenteren met de kerk." *CV Koers*, 10 2007: 56-58.

Prins, Maerten. *The fragmentization of youth.* Nijmegen: MacDonald/SSN, 2006.

Remmerswaal, Jan. *Handboek groepsdynamica: Een inleiding op theorie en praktijk.* Soest: Uitgeverij Nelissen, 2008.

Roest, Henk de. *En de wind steekt op!: Kleine ecclesiologie van de hoop.* Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2006.

Sikkema, J.W. *Om de leer der kerk.* Verzamelde correspondentie, Leek: Uitgegeven in eigen beheer, 1970.

Sloetjes, Bennie. *Coachen in de kerk: Stimulerend leidinggeven in Gods gemeente.* Kampen: Uitgeverij Voorhoeve, 2008.

Smouter, Karel. „Kerk in een nieuwe cultuur." *CV Koers*, 02 2008: 66-69.

Unicef. *Verdrag inzake de rechten van het kind.* Verdrag, Den Haag: Unicef Nederland, 1989.

Veenman, J., et al. *Maatschappelijke tweedeling & sociale cohesie: Toekomstperspectief voor jeugd.* Den Haag: Ministerie van VWS, 1999.

Vellekoop, Martijn. „De noodzaak van nieuwe kerkvormen." *CV Koers*, 05 2007: 66-71.

Verhofstadt-Denève, L., P. Van Geert, en A. Vyt. *Handboek ontwikkelingspsychologie: Grondslagen en theorieën.* Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, 1995.

Volgers, Raymond. „De toekomst van de gemeente: een verkenning in de 'emerging church' beweging." *Soteria*, 09 2008: 41-49.

Ward, Pete. *Kerk als water: Pleidooi voor een vloeibare manier van kerk-zijn.* Kampen: Uitgeverij Kok, 2003.

—. *Participation and Mediation; A Practical Theology for the Liquid Church.* London: SCM Press, 2008.

Warren, Rick. *Doelgerichte gemeente.* Vaassen: Uitgeverij Medema, 2003.

Warren, Robert. *The Healthy Churches' Handbook: A process for revitalizing your church.* Church House Publishing, 2004.

Westerbeek, Ronald. „XRR Crossroads Rotterdam." *CV Koers*, 06 2007: 58-60.

—. „Kerk voor postchristelijke generaties (deel 1)." *CV Koers.* z.d. http://www.cvkoers.nl/artikelen/kerk_voor_postchristelijke_generaties_deel_1.php (geopend 04 24, 2009).

—. „Kerk voor postchristelijke generaties (deel 2)." *CV Koers.* z.d. http://www.cvkoers.nl/artikelen/kerk_voor_postchristelijke_generaties_deel_2.php (geopend 04 24, 2009).

Wit, Jan de, Wim Slot, en Marcel van Aken. *Psychologie van de adolescentie.* Baarn: HBUitgevers, 2007.

Wolf, Daniël de. „Zoeken naar de onbekende god." *CV Koers*, 04 2007: 32-36.